

Büky Orsolya

KLEBELSBERG KUNO ÉS HÓMAN BÁLINT KÖZGYŰJTEMÉNYI KONCEPCIÓJÁNAK KÜLÖNBSÉGEI A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM LEVÉLTÁRA ÉS AZ ORSZÁGOS LEVÉLTÁR EGYESÍTÉSÉNEK TÜKRÉBEN

Hóman Bálint, akit édesapja, Hóman Ottó halála után két hónappal Wlassics Gyula nevezett ki az Egyetemi Könyvtár fizetéstelen könyvtártsztévé,¹ hivatali működése során nemcsak tudományos tisztviselői, valamint történészi pályáját építette nagy szorgalommal, szívós kitartással és szakmai kapcsolatainak körültekintő ápolásával, hanem idővel szakmai és vezetői kompetenciáinak mind szélesebb körű elismertetése is egyre fontosabbá vált a számára. Az Egyetemi Könyvtárban az 1910-es évek közepére az igazgató, Ferenczi Zoltán jobbkezévé vált,² és hivatali előre jutása érdekében tett lépései miatt a könyvtár egyik női dolgozójával, Czeke Mariannéval is konfliktusba került.³ Egy alkalommal úgy ítélte meg, hogy egyes munkatársai megkérdőjelezték az általa készített nyári szabadságolással és munkavégzéssel kapcsolatos beosztást, panaszos levelet és beadványt intézett Ferenczihez, melyben az ügy hivatalos kivizsgálását, illetve személyes elégtételadást követelt.⁴ E tulajdonságok, a tehetség, szorgalom, kitartás, becsvágy valóban alkalmassá tették őt azokra a vezető pozíciókra, melyeket 1922-től betölthetett, ám ennek ellenére a klebelsbergi kulturális vezetésben elfoglalt súlyát, és befolyását a vele foglalkozó feldolgozások egy része különböző okokból határozottan túlértékeli. Glatz Ferenc és Ujváry Gábor szerint Hóman

¹ *Szögi László*: Hóman Bálint az Egyetemi könyvtárban In: Történelmi átértékelés. Hóman Bálint a történész és a politikus. Szerk. Ujváry Gábor. Bp. 2011. 77.; „Abban az időben Hóman Ottó volt az én munkatársam. Okos ember volt, minden fontosabb ügyet megbeszéltem vele. Amikor Ottó meghalt, én neveztem ki a fiát, Bálintot.” Az Akadémia bölcsei 80 éven túl. Bárány Wlassics Gyula. Pesti Napló, 1936. november 8. 32.

² „Kedves Bálint! Írj, ha kell, megyek, de ha te ott vagy absolute meg vagyok nyugodva.” OSZK Kézirat-tár (a továbbiakban: OSZK Kt), Fond 15 Hóman Bálint hagyatéka (a továbbiakban: Fond 15) Fond 15/527 Ferenczi Zoltán Hóman Bálinthoz, 1914. júl. 29. – A tanulmányban az eredeti dokumentumból vett idézetek mindig szövegű formában, akár az esetleges helyesírási hibákkal szerepelnek. – B. O.

³ „Kudora bátyánk szabadság iránti kérvényt adott be, nyugdíjaztatási kérvénye elintézése miatt. Szóval nem lesz harc közted és Marianne között. Aminek különben én is nagyon örülök, mert kellemetlen, ha az ember barátai marakodnak.” OSZK Kt Fond 15/1204 Pasteiner Iván Hóman Bálinthoz, 1913. aug. 13.

⁴ OSZK Kt Fond 15/1834 Hóman Bálint beadványa és levele Ferenczi Zoltánhoz. Csongrád, 1921. jún. 23.; „Személyed ellen sem közvetlenül, sem közvetve, semmiféle absolute semmiféle támadás, vagy kijelentés morális és hivatali integritásod ellen nem volt.” OSZK Kt Fond 15/527 Ferenczi Zoltán válasza Hóman Bálintnak, 1921. jún. 28.

az Országos Magyar Gyűjteményegyetem (a továbbiakban: Gyűjteményegyetem) ügyvezető alelnöke, Klebelsberg mellett gyakorlatilag a vezetője volt.⁵ A Klebelsberg Kuno által 1922. évi XIX. tc.-kel létrehozott Gyűjteményegyetem törvényszövege, illetve szervezeti és működési szabályzata azonban egyértelműen fogalmaz: az ügyvezető alelnöki pozíciót két évenkénti váltásban, a Gyűjteményegyetem keretébe tartozó „négy nagy főintézet” főigazgatói egymás után töltötték be.⁶ A sort a Gyűjteményegyetem rangsorában első helyen álló Országos Levéltár főigazgatója, Csánki Dezső nyitotta meg, aki a megalakulástól 1924. december 31-éig volt e pozícióban. Hóman Csánkit követően, mint a rangsorban második helyen álló Magyar Nemzet Múzeum (a továbbiakban: Nemzeti Múzeum) főigazgatója, csak az 1925. január 1-jétől 1926. december 31-ig tartó időszakban lehetett ügyvezető alelnök, ráadásul Klebelsberg a hatásköre nagy részét „államkormányzati teendőire” hivatkozva csak 1927-es évkörtől ruházta át az ügyvezető alelnökre, aki abban az időben már nem Hóman Bálint, hanem a Szépművészeti Múzeum főigazgatója, Petrovics Elek volt.⁷ Valójában azonban a Gyűjteményegyetem Tanácsa – bárki volt is éppen az alelnök – minden, a törvényben lefektetett önkormányzatisága és autonómiája ellenére egyetlen egy olyan döntést sem hozhatott, mely ne egyezett volna meg Klebelsberg elképzelésével és akaratával. Hóman például 1924 nyarán Magyar Zoltánon keresztül Klebelsberg elé terjesztette a gyűjteményegyetemi kinevezésekkel és alkalmazásokkal kapcsolatos tanácsi tervezetet, ám Klebelsberg előre bocsátva, hogy az ügygel kapcsolatban a Tanácsnak „saját autonóm hatáskörében lesz hivatása állást foglalni” részletesen előadta „kívánságait”, majd felszólította Hómant: „legyetek olyan szívesek, az egész komplexummal összefüggően foglalkozni, mert részletekben az ügyet a Minisztertanács elé vinni nem célszerű”. Azaz, készítsenek egy új előterjesztést Klebelsberg intenciói szerint, lehetőleg oly formában, amelyben – miután az „autonóm” Tanács az abban foglaltakat megszavazta – végső jóváhagyásra azonnal a Minisztertanács elé kerülhet.⁸ Ennek ellenére a négy főigazgató között mégis találunk valakit, aki Klebelsberg után a Gyűjteményegyetem második legbefolyásosabb tagjának tekinthető, ő azonban nem Hóman Bálint volt, hanem az Országos Levéltár főigazgatója, Csánki Dezső.

⁵ *Glatz Ferenc*: Hóman Bálint és Szekfű Gyula párhuzamos életrajzai. Előszó a „Hóman–Szekfű”-höz. Magyar Történet I–V. Bp. 1990. Újra kiadva: *Történelmi Szemle* 70. (2010) 4. sz. 481.; *Ujváry Gábor*: A politikus Hóman Bálint. In: *Harmincharmadik nemzedék*. Bp. 2010. 69.; *Uő*: Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kultúrpolitikája. In: *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948*. Szerk. Romsics Ignác. Bp. 2009. 385., 397.; *Uő*: Két dudás egy csárdában. In: *Történelmi ártértekélés. Hóman Bálint a történész és a politikus*. Szerk. Uő. Bp. 2011. 201.

⁶ 1922. évi XIX. tc. nemzeti nagy közgyűjteményeink önkormányzatáról és személyzetükről. *Hivatalos Közlöny* 30. (1922) 18. sz. 321–326.

⁷ Számok és dátumok az Orsz. Magy. Gyűjteményegyetem 1922–1930. évi történetéhez. *Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem kiadványai* II. ciklus I. füzet Bp. 1931. 84.

⁸ OSZK Kt Fond 15/859 Klebelsberg Kuno Hóman Bálinthoz, 1924. jún. 24.

Klebensberg Kuno és a Magyar Nemzeti Múzeum

1923. március 6-án váratlanul elhunyt Fejérpataky László, a Nemzeti Múzeum főigazgatója. Klebensberg az ideiglenes vezetéssel Horváth Gézát, az Állattár igazgatóját bízta meg, és Hóman, aki ez időben a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárát (a továbbiakban: Széchényi Könyvtár) vezette, kilenc hónappal később, főigazgatói beiktatásakor úgy emlékezett, hogy „Miniszter Úr bizalma mindjárt e szomorú esemény után felém fordult, szinte megdöbbenve háraitottam el magamtól ezt a nagy megtiszteltetést. Idősebb kollégáimmal együtt kerestem és vártam azt a férfiút, aki méltó lesz Pulszky Ferenc, Szalay Imre és Fejérpataky László örökére. Voltak, akik felé igazgató-társaimmal együtt bizalommal és reménységgel néztünk. Ezek a tervek azonban rajtunk kívül álló okok következtében füstbe mentek.”⁹ Hogy Hómant Klebensberg mikor és milyen formában kérte fel a főigazgatói poszt betöltésére, nem tudjuk pontosan, de Hekler Antal Hómanhoz intézett, Fejérpataky halála után egy héttel, 1923. március 13-án kelt leveléből kiderül, hogy a főigazgatói posztot Klebensberg először neki ajánlotta fel.¹⁰ Fejérpataky a főigazgatói pozícióját egyetemi tanári állása mellett tiszteletdíjjal honorálva töltötte be, s ennek következtében a Gyűjteményegyetem 1922-es megszervezésekor az addig betöltetlen IV. fizetési osztályba tartozó státust a Nemzeti Múzeum elvesztette. Hekler Antal kinevezése sok egyéb más mellett azért is jelenthetett volna jó megoldást, mert Hekler Fejérpatakyhoz hasonlóan egyetemi tanári fizetésével, mint státuszon kívüli tiszteletdíjas vezethette volna az intézményt.

Klebensberg gondolatai azonban nem csak az alkalmas személy megtalálása körül forogtak. Fejérpataky halála előtt egy hónappal ugyanis váratlanul napirendre került a Széchényi nemzetségnek a Nemzeti Múzeum alapítólevelében „királyilag jóváhagyott” ajánlási joga. Széchényi Miklós váradi püspök, Széchényi Viktor főispán, Széchényi Bertalan és Széchényi Emil a nemzetség képviselőiben 1923. február 6-án levélben fordultak Klebensberghez, azt nehezményezve, hogy az ajánlási jog sem a Gyűjteményegyetemet megalkotó 1922. évi XIX. tc.-ben, sem az ugyanabban az évben kiadott 4200. elnöki számú szervezeti és ügyviteli szabályrendeletben nincs feltüntetve.¹¹ Klebensberg a Gyűjteményegyetem

⁹ OSZK Kt Fol. Hung. 3084. Hóman Bálint beszédei. Válasz Horváth Géza üdvözlésére főigazgatói kinevezésekor, 1923. dec. 22.

¹⁰ OSZK Kt Fond 15/667 Hekler Antal Hóman Bálinthoz, 1923. márc. 13.; Hekler Antal kinevezésének tervéről lásd *Büky Orsolya: A szellem lovagjai. A Magyar Corvin-lánc, a Magyar Corvin-koszorú és a Magyar Corvin-díszjelvény kítüntetési története.* Bp. 2015. 76.

¹¹ „Nehogy a körülmény olyan magyarázatra szolgáltasson okot és alapot, hogy a nemzeti nagy gyűjtemények önkormányzatáról szóló törvénycikk nemzetségünk kijelölési jogát megszüntette, hallgatásunk pedig úgy értelmeztessék, hogy mi ebbe belenyugodtunk volna, folyó hó 4-én tartott

Tanácsának 1923. április 25-én tartott ülésén Horváth Géza főigazgató-helyettes, Hóman Bálint könyvtárigazgatót és Kollányi Ferenc preláthus-kanonok műértő tanácsstagot bízta meg azzal a feladattal, hogy a kérdés rendezése érdekében vegyék fel a kapcsolatot a családdal.¹² Ám miközben Hóman Horváth megbízásából az előterjesztéssel kapcsolatos javaslaton dolgozott,¹³ Klebelsberg miniszteri leiratban „állásfoglalást és szakvéleményt” kért a Gyűjteményegyetem Tanácsától a Nemzeti Múzeum mint adminisztratív egység további fenntartására vagy tudományszakok szerinti decentralizációjára. Azaz Klebelsberg a Szépművészeti és az Iparművészeti Múzeum különálló intézménnyé alakulásával megindult decentralizáció nyomán a Nemzeti Múzeum megszüntetésének lehetőségét vetette fel. Elképzelése szerint az önálló egységekre bomló társakat a Gyűjteményegyetem szervezeti kerete foglalhatta volna magába, és ezzel a lépéssel nemcsak a Nemzeti Múzeum főigazgatói posztjának megszüntetése, hanem különböző gyűjteményeknek más intézményekbe való áthelyezése is lehetővé vált volna.¹⁴ A leiratot Csánki Dezső a Gyűjteményegyetem ügyvezető alelnöke továbbította Horváth Gézának

nemzetgyűlésünk határozatából kifolyólag, felkérjük Nagyméltóságodat legyen kegyes egy külön pót-szabályrendelettel nemzetségünk ajánlási jogát a jelen viszonyoknak megfelelően akként rendezni, hogy a Gyűjteményegyetemhez tartozó Országos Széchényi Könyvtár nyomtatványi osztályának vezető állása, továbbá egy alkönyvtárosi, és kezelői altiszti állás a gróf Széchényi család mindenkori, legmagasabb egyházi, vagy világi állást betöltő tagjának ajánlása által töltsék be. Tisztelettel bejelentjük, hogy amennyiben Nagyméltóságod kérésünket bármi okból teljesíthetőnek nem tartaná, jogaink fenntartása és megőrzése érdekében, kényszerítve látnánk magunkat az erre illetékes bírósághoz fordulni.” MNL OL Magyar Gyűjteményegyetem Tanácsa (a továbbiakban: K 726) 2. cs. 277/1923.

¹² MNL OL K 726 2. cs. 277/1923. 2284/1923. eln. szám.

¹³ OSZK Irattár 459/1923. Hóman Bálint Horváth Géza főigazgató-helyettesnek küldött javaslattervezete, 1923. jún. 6.

¹⁴ „Dr. Fejérfpatak Lászlónak a Nemzeti Múzeum érdemes főigazgatójának elhunya alkalmából, mielőtt az utód kérdésével érdemlegesen foglalkozhatnánk, előzőleg eldöntésre vár az az elvi, illetve szervezeti kérdés, hogy a Nemzeti Múzeum, mint adminisztratív egység a jövőben fenntartassék e vagy nem. A Nemzeti Múzeum gyűjtőneve alatt ugyanis ez idő szerint a legkülönbözőbb természetű és irányú gyűjtemények vannak összefoglalva, melyeknek egyik része szellemi, a másik része pedig a természettudományok körébe tartozik, s így a dolog természeténél, s a tudományoknak mai specializált mioltánál fogva olyan szakember nem is található, aki a különböző gyűjtemények mindegyikének ügyébe érdemlegesen és haszonnal be tudna folyni. Igaz ugyan, hogy egyesek azt a felfogást vallják, hogy a Nemzeti Múzeum történetileg kifejtett kereteit megbontani nem szabad, hogy a tudományos intézetek igazgatásánál mindig szem előtt tartandó tradíciókra való tekintettel a Nemzeti Múzeum egységét, mint egy kegyeletből fenn kell tartani. Ezzel szemben áll azonban az a tény, hogy a Nemzeti Múzeumból a múltban is kiszakadtak és önállósultak egyes gyűjtemények, így a Szépművészeti Múzeum is. Ha tehát a Nemzeti Múzeum ma is egy egységet képez, ennek oka kizárólag az, hogy a Szépművészeti és az Iparművészeti Múzeum létesülése után múzeumügyünk fejlődése megakadt, holott a dolog természetes rendje az lett volna, hogy a három természettárnak egy természettudományi múzeummá, a néprajziaknak külön néprajzi múzeummá kellett volna önállósulnia. Felfogásom szerint itt nem konzerválandó tradícióval, hanem csak múzeumügyünk fejlettségével állunk szemben. S így kegyeleti megfontolások a célszerűségi szempontok tárgyilagos mérlegelésének gátját nem képezhetik. A Nemzeti Múzeum, mint szervezeti egység fenntartása már azért sem látszik feltétlenül szükségesnek, mert a Gyűjteményegyetem szervezetében legújabbban egy még nagyobb, a budapesti más közgyűjteményeket is felölelő, és önkormányzattal ellátott szervezet keletkezett.” OSZK Irattár 480/1923. 2401/1923.

azzal, hogy mielőtt Klebelsberg utasítása szerint a Gyűjteményegyetem Tanácsa teljes ülésben tárgyalná a kérdést, főigazgatói értekezlet összehívására lesz szükség, melyen a Nemzeti Múzeum vezetőségének véleményét is meg kell hallgatni.¹⁵

Hogy Hómannak a klebelsbergi kulturális vezetésben betöltött szerepét jobban megérthessük, elsősorban Klebelsbergnek a Gyűjteményegyetem létrehozásával elindított, valamint a nagy budapesti közgyűjtemények szervezeti átalakításával kapcsolatos távlati terveit kell szemügyre vennünk. Ahogy az a Gyűjteményegyetem törvényjavaslatának előterjesztéséből, a Gyűjteményegyetem alakuló közgyűlésén tartott beszédéből vagy akár a Nemzeti Múzeum adminisztratív megszüntetését felvető javaslatából is egyértelműen kiderül, a kultuszminiszter a Gyűjteményegyetem létrehozásával gyökeresen át kívánta alakítani a budapesti közgyűjtemények szervezeti kereteit.¹⁶ Ám a Gyűjteményegyetemi Törvény első tervezetében, melyet Klebelsberg 1922 júniusában véleményezésre küldött el a közgyűjtemények vezetőihez, a pozíciójába frissen beiktatott kultuszminiszter intézményi autonómiát és a később a Gyűjteményegyetem koncepciójával kapcsolatban oly sokszor emlegetett önkormányzatiságot is semmibe véve, rendeleti úton tervezte az adott intézményeknek az új szervezeti keretbe való beolvasztását, viszont azok későbbi esetleges kiválásának lehetőségét csak törvényi úton kívánta megengedni.¹⁷ A tervezet 4. §. 3. pontja szerint az akkor még a Levéltári, Könyvtári és Múzeumi Tanács nevet viselő új szervezet „szabatosan megállapíthatja az egyes intézetek gyűjtési körét, és ennek megfelelően intézkedhet a Levéltári, Könyvtári és Muzeális anyagnak az egyik intézetből a másikba való áthelyezése iránt”. A törvénytervezet az intézmények személyzetével kapcsolatban azt is kimondta, hogy a „az átszervezéstől számított fél év alatt a vallás- és közoktatásügyi miniszter a személyzetet szabályszerű elbánás alá vonhatja”. Sinkó Katalin a gyűjtemények áthelyezésének adminisztratív lehetőségét, illetve a dolgozók végelbánás alá vonását Hómannak a Gyűjteményegyetem átalakításával és

el. szám. Klebelsberg Kuno leirata a Magyar Nemzeti Múzeum adminisztratív megszüntetése tárgyában a Gyűjteményegyetem Tanácsának, 1923. máj. 5.

¹⁵ OSZK Irattár 301/1923. Csánki Dezső levele Horváth Gézához, 1923. máj. 11.

¹⁶ Indoklás a „nemzeti közgyűjteményeink önkormányzatáról és személyzetük minősítéséről” szóló törvényjavaslatához. In: Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926. Bp. 1927. 3–15., 93–94.; Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem Tanácsa 1922. évi november 18-iki alakuló ülésén elmondott elnöki megnyitó-beszéd. In: Gróf Klebelsberg Kuno beszédei i. m. 117.

¹⁷ „Nemzeti nagy kultúrintézményeink közül az Egyetemi Könyvtár, az Iparművészeti Múzeum, a Nemzeti Múzeum, az Országos Levéltár, és a Szépművészeti Múzeum különleges tudományos igazgatás alá helyeztetik. Felhatalmaztatik a vallás- és közoktatási miniszter, hogy amennyiben a jövőben más tudományos intézmények áttétnének a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hatáskörébe, az utóbbiakat rendeleti úton helyezhesse a különleges igazgatás alá. Az egyszer különleges igazgatás alá helyezett intézet az alól csak törvénnyel vonható ki.” OSZK Irattár 285/1922. Törvénytervezet nemzeti nagy kultúrintézményeink tudományos igazgatásáról.

a Nemzeti Múzeum létrehozásával kapcsolatos 1934. évi VIII. törvénycikkével hozza összefüggésbe, noha e két rendelkezés már Klebelsberg fenti törvénytervezetében és a Gyűjteményegyetemet létrehozó 1922. évi XIX. tc.-ben is szerepelt.¹⁸

A tervezetnek a Nemzeti Múzeumba küldött és ott Fejérvataky főigazgató által Melich János könyvtárigazgatónak véleményezésre továbbított példánya javításai, rájegyzéseiből, valamint Melich hivatalos jelentéséből egyértelműen látszik, hogy mekkora ellenállás fogadta Klebelsberg elképzelését.¹⁹ A Kultuszminiszter a negatív kritikák nyomán ugyan alaposan átdolgoztatta törvénytervezetét, de annak alapgondolatát, a gyökeres, saját elképzelése szerinti teljes intézményhálózati átalakítás tervét nem adta fel, s a következő években a Nemzeti Múzeum különböző tárainak megszerzése, illetve a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárának (a továbbiakban: Múzeumi Levéltár) az anyaintézményről való leválasztása mellett az Egyetemi Könyvtárnak a Gyűjteményegyetem kötelékébe való beemelésén dolgozott a legtöbbet.²⁰ A végül jogerőre emelkedő törvény, mely a Gyűjteményegyetemi Tanácsnak az intézmények gyűjtési körének megállapításáról és az adott gyűjtemények áthelyezésének kérdéseivel kapcsolatos jogosítványairól (3. §. 5. pont), illetve mely az Egyetemi Könyvtár csatlakozásának függőben lévő ügyéről (1. §. 5. és 10. pont) rendelkezett, elvben megadta a lehetőséget Klebelsbergnek a legradikálisabb átalakítási tervek kezdeményezésére is.

Klebelsberg tisztában volt azzal, hogy elképzelései, tervei nem feltétlenül aratnak osztatlan elismerést az érintett közgyűjtemények vezetői körében, ezért céljait sok esetben körültekintő személyi politikával, szakmai és hivatali presszióval, kerülőutakon vagy akár a hivatali előmenetelüket, kinevezésüket neki köszönhető intézményvezetők egymással szembeni kijátszásával próbálta meg elérni. Amint látni fogjuk, Hóman és Csánki egyre feszültebb emberi és szakmai kapcsolata mögött – melyet leginkább ölelésnek álcázott birkózáshoz hasonlíthatnánk – egyértelműen Klebelsberg állt, akinek gyakran alkalmazott módszere volt az is, hogy tervei megvalósítása érdekében „megrendelt” hírlapi cikkekkel próbáljon meg hangulatot

¹⁸ *Sinkó Katalin*: Nemzeti Képtár. „Emlékezés és történelem között”. In: A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve 2008. Bp. 2009. 43–44.

¹⁹ „E pont a Nemzeti Múzeumot egyszerűen megszünteti, aminek igen súlyos jogi következményei lehetnek. (Letétek, hagyományok stb.) Jogi nonszensz, hogy újabb intézetek rendeleti úton csatolhatók e státuszhoz, az ide csatoltak ellenben csak törvényi úton vihetők innen el. Mi indokolja azt, hogy a mai kultuszminiszter több joggal bírjon, mint utódai? [...] Világos, hogy ez illuzórikus értékű tanács minden eddigi muzeális önállóságot megszüntet. A tanács kaotikus intézkedéseket hajthat végre, és bolsevista módra darabolhatja fel a Nemzeti Múzeumot. Ezek a kilátásba helyezett áthelyezések a kutatást fogják megnehezíteni, és pereket fognak pld. a családi levéltárak megbolygatásával a Nemzeti Múzeum nyakába szabadítani. Az intézetek belételebe való avatkozás ellentétben áll a tudományos élet szabadságával.” OSZK Irattár 285/1922. Melich János: Megjegyzések.

²⁰ *Vörös Géza*: Az Egyetemi Könyvtár és a Gyűjteményegyetem. In: Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei 10. Bp. 2001. 325–345.

kelteni, és a közvélemény által nyomást gyakorolni az intézményvezetőkre. E célt szolgálták például 1922-ben az Országos Levéltár új épületében székelő hivatalok kiköltöztetéséről, 1924-ben a Néprajzi Tárnak a Nemzeti Múzeum kötelékéből való kiválásáról és önálló múzeummá alakulásáról, 1925-ben az Egyetemi Könyvtárnak és az Akadémiai Könyvtárnak egy új Nemzeti Könyvtárba való beolvasztásáról, 1927-ben a Múzeumi Levéltárnak az Országos Levéltárral való egyesítéséről, valamint 1929-ben a Nemzeti Múzeum Természettudományi Tárainak Szegedre, Néprajzi Tárának pedig Debrecenbe való költöztetéséről szóló hírlapi cikkek.²¹

Melich kritikus véleményével nem állt egyedül, Hóman egyetemi könyvtári munkatársa és legjobb barátja, Pasteiner Iván is „csapnivaló ostobaságnak” nevezte Klebelsberg tervezetét.²² Ferenczi Zoltán, az Egyetemi Könyvtár igazgatója, Hóman korábbi főnöke és mentora, akinek 1922 júniusában Klebelsberg ugyancsak elküldte a törvénytervezetet, intézményvezetőként egyáltalán nem értett egyet vele, ám a kultuszminister által felajánlott jogi garanciák, valamint Hóman kapacitálásai nyomán 1924. április 29-én, a kérdéssel kapcsolatos Egyetemi Könyvtári Bizottság ülésén már úgy nyilatkozott, hogy bizonyos kompromisszumok megkötése után „anyagi szempontból” akár előnyös is lehet a könyvtár számára a csatlakozás.²³ Mivel azonban egy évvel később a kari tanács arra az álláspontra jutott, hogy „az Egyetemi Könyvtár csak egy bizonyos időre, mondjuk, 5 évre szóló lekötöttséggel csatlakozzék a Gyűjteményegyetemhez”,²⁴ 1925. novemberében Klebelsberg megint a nyomásgyakorlás jól bevált módszeréhez folyamodott, és megjelentetett egy kétrészes cikket²⁵ a *Budapesti Hírlap*ban, mely egy nagy nemzeti könyvtár megalapításának szükségességéről elmélkedett. A cikk szerint e fontos intézmény létrehozásának legfőbb akadálya a budapesti könyvtárak igazgatóinak szűkkeblűsége, akik nem sietnek áldozatot vállalni a „nagy ügy érdekében”.²⁶ Ferenczy, akit az írás első részében mint több évtizede tevékenykedő könyvtárvezetőt – név nélkül ugyan, de – súlyos bírálat ért, a

²¹ Az Országos Levéltár ügyéről. Pesti Napló, 1922. augusztus 4. 5–6.; A Néprajzi Tár elhelyezéséről. 8 Órai Ujság, 1924. szeptember 7. 5.; A Nemzeti Könyvtár létrehozásának ügyéről. Budapesti Hírlap, 1925. november 22. 10.; Budapesti Hírlap, 1925. november 29. 8.; A Múzeumi Levéltárnak az Országos Levéltárral való egyesítéséről. 8 Órai Ujság, 1927. május 7. 4.; A Néprajzi és a Természettudományi Tárnak vidékre helyezésétől. Pesti Napló, 1929. június 9.

²² „A könyvtári ügyekről nem kívánlak informálni, elég korán fogod azokat megtudni, ha majd elcsúsz a hivatalba mész. Ugyancsak ekkor fogsz meggyőződni arról, hogy Klebi barátod nem az az okos ember kinek Te gondold, s hogy a múzeumi, és könyvtári reformokra vonatkozó tervezete csapnivaló ostobaság.” OSZK Kt Fond 15/1204 Pasteiner Iván levele Hóman Bálinthoz, 1922. júl. 22.

²³ *Vörös G.*: Az Egyetemi Könyvtár i. m. 330.

²⁴ Uo. 332.

²⁵ *Balogh József*: Magyar könyvtárpolitika. Budapesti Hírlap, 1925. november 22. 8.; *Üő*: Magyar könyvtárpolitika. Második közlemény. Budapesti Hírlap, 1924. november 29. 10.

²⁶ *Üő*: Magyar könyvtárpolitika i. m. 8.

cikk olvasása után levelet írt Hómannak, melyben megbántottságának kifejezése mellett határozottan leszögezte: amennyiben Klebelsberg végső célja valóban egy nagy nemzeti könyvtár létrehozása, azt ne az Egyetemi Könyvtár és az Akadémiai Könyvtár rovására, hanem azoktól függetlenül igyekezzék megteremteni.²⁷

Klebelsberg a Magyar Történelmi Társulat (a továbbiakban: Történelmi Társulat) elnökeként ismerkedhetett meg személyesen Hómannal, aki Angyal Dávid tagajánlására 1908. február 20-án került be a Történelmi Társulatba, amelynek 1912 óta igazgatóválasztmányi tagja is volt.²⁸ Történelmi működésén túl az Egyetemi Könyvtárban szerzett több évtizedes szakmai tapasztalata is jó ajánlólevél lehetett Klebelsberg számára, de ugyancsak sokat nyomott a latban az a tény is, hogy Hómannak kezdetben igen pozitív véleménye volt a Gyűjteményegyetem koncepciójáról. Kinevezésekor azonban a kultuszminiszternek csak azokat a terveit ismerte meg alaposabban, melyeket az jónak látott vele közölni, nevezetesen a Nemzeti Könyvtár létrehozásának tervét, ám amíg e tervre Hóman mint a Széchényi Könyvtár igazgatója s mint az új jövőbeli intézmény lehetséges főigazgatója nagy várakozással tekintett, a Nemzeti Múzeum adminisztratív megszüntetésének lehetőségét már jóval kevesebb megértéssel fogadta.

Horváth Géza főigazgató-helyettes és a táruk igazgatói 1923. máj. 28-án és 30-án tartottak értekezletet e tárgyban.²⁹ A Gyűjteményegyetem Tanácsának elküldött, a kérdés megoldásával kapcsolatos két javaslat egyikét Varjú Elemér, a Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának igazgatója készítette,³⁰ a másik pedig Hóman Bálinttól származott. A Nemzeti Múzeum további, tudományszakok

²⁷ OSZK Kt Fond 15/527 Ferenczi Zoltán levele Hóman Bálinthoz, 1925. nov. 25.

²⁸ „Nem mulaszthatom el, hogy ne tudassam kedves Náci bácsival azt, hogy a múlt héten minden előzetes értesítés és tudomásom nélkül váratlanul megválasztottak a Társulat igazgatóválasztmányi tagjává. A kilépő húsz tag közül az elnökség törölte gr. Vigyázó Ferencet, mert a Társulat ügyei iránt semmiféle érdeklődést sem tanúsított, s helyébe báró Nyári Albertet jelölte. A választmány nagy része a jelölést nem fogadta valami szívesen, viszont a Nemzeti Múzeum, (élén Fejérfatakyval) Erdélyi Pál kolozsvári könyvtárigazgatót akarta kibuktatni. Ennek eredménye az lett, hogy mivel mindhárom helyébe – úgy látszik akadémiai szereplésem folytán – engem írtak, engem (39), és Erdélyit (36 szavazat) választottak meg Vigyázó (28) és Nyári (6) szavazatával szemben. Az igazgatóválasztmánynak Ballagi megválasztása óta nemigen volt ilyen fiatal tagja.” OSZK Kt Fond 35 Rendezés alatt. Hóman Bálint levele Darányi Ignáchoz, 1912. márc. 26.

²⁹ „Horváth Géza igazgató, mint a főigazgató helyettese, felolvastatja az Orsz. Magyar Gyűjteményegyetem Tanácsának iratát, mely javaslattétel végett közli a Vallás- és Közoktatási Miniszter ama leiratát, mely az M. Nemzeti Múzeumnak, mint adminisztratív egységnek további fenntartása, avagy tudományszakok szerinti decentralizációja tárgyában intézett hozzá. Elnök [a megbeszélésen elnöklő Horváth Géza. – B. O.] a maga részéről a legfontosabbnak ítéli azt, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum neve fenntartassék. [...] Hóman Bálint a maga részéről is megállapítja [...] A Magyar Nemzeti Múzeum megszüntetését nem lehet keresztülvinni, mert ennek 120 éves múltja kultúrérték. Az M. Nemzeti Múzeum alapítványi természetű, az intézet iránti bizalom, mely a múltban gyökerezik, törvények, szabályok mind figyelembeveendő a kérdés tárgyalásánál.” MNL. OL K 726 2. cs. 359/1923. Pro Memoria

³⁰ Varjú Elemér javaslata csak a Gyűjteményegyetem Tanácsának aktájában található meg, az OSZK Irattár vonatkozó aktájában viszont nincs nyoma. A Gyűjteményegyetem aktája az ostrom idején

szerinti decentralizálásával mindkét javaslat egyetértett, ám a „Magyar Nemzeti Múzeum történelmi nevének” megőrzését mindenképpen szükségesnek tartották. Míg azonban Varjú az esetleges átalakításokat adminisztratív úton is megvalósíthatónak látta, Hóman szerint a lehetséges megoldások érdekében olyan törvénymódosításokra lenne szükség, melyek a Gyűjteményegyetem szervezeti kereteit is átalakítanák. Emellett Hóman a Nemzeti Múzeum adminisztratív megszüntetését alapítványi jellege miatt jogilag sem tartotta keresztülvihetőnek.³¹ A Széchényi család határozott fellépése tehát a legjobb pillanatban érkezett a Nemzeti Múzeum vezetősége, illetve Hóman számára, aki a következő években több esetben is a család alapítványi jogaira hivatkozva verte vissza Klebelsbergnek az intézmény különböző tárai megszerzésére irányuló kísérleteit. Hosszas egyeztetéseket követően végül a Gyűjteményegyetem és a gróf Széchényi család között az 1924. szeptember 13-án kötött egyezség szerint az ajánlási jogot a Nemzeti Múzeum szervezeti és működési szabályzatában rögzítették. E történések fényében elgondolható, miként reagált volna a család Klebelsbergnek az ajánlási jog

megsérült, Hóman abban található javaslatának szövege is hiányosan maradt fenn. Az OSZK Irattárának vonatkozó aktája azonban sértetlen, a javaslat szövegét az alapján idézzük.

³¹ A Hóman által készített javaslata szerint: „A Magyar Nemzeti Múzeum hat intézetének igazgatói a múltban több ízben kifejtett álláspontjukhoz híven ma is szükségesnek tartják a decentralizációt. Állást foglalnak azonban az ellen, hogy ez a decentralizáció a történetileg kialakult Magyar Nemzeti Múzeum eszmei egységének megszüntetésével, és a bele tartozó történetileg szervesen egybetartozó intézetek közt fennálló adminisztratív és szervezeti kapcsolatoknak teljes szétbomlásával hajtassék végre. A Magyar Nemzeti Múzeum történelmi egységének fenntartását nem csak kegyeleti szempontok teszik szükségessé, hanem fontos kulturális és gazdasági érdekek is. A fenntartást javalló okok közül elegendőnek véljük a következőket felsorolni: a) A Magyar Nemzeti Múzeum a maga százszáz éves múltjával nem csak egyik legnagyobb kulturális alkotása a magyar társadalomnak, hanem egyben a nemzet kultúrfelsoőbbiségét és kultúrértékeit mindennél világosabban bizonyító tényező. b) A Magyar Nemzeti Múzeumban egybefoglalt intézetek a külföldi tudósvilág előtt ezen a néven ismeretesek, és szereztek meg jó hírnevet. A címváltoztatást tehát az évtizedek munkája árán létesített külföldi kapcsolatok szempontjából sem kívánatos. c) A Magyar Nemzeti Múzeum intézeteinek, sőt az Iparművészeti és Szépművészeti Múzeum magyar osztályainak is szerves összetartozása nyilvánvaló, mert hiszen valamennyiük a magyar szellem és a magyar föld alkotásait és termékeiket gyűjti, és dolgozza fel tudományos használatra. Egy nagyobb egységbe való összefoglalásuk tehát tudományos szempontból is indokolt. d) A Magyar Nemzeti Múzeum eszmei egységének megbontása és történelmi nevének eltüntetése, – amiben a laikus közvélemény, már az eddigi jelek szerint is a tradíció ellen való cselekvést látna – a Múzeumból kiszakadó új intézetekkel szemben bizalmatlanságot keltene azokban a társadalmi rétegekben, melyeknek áldozatkészségét a jövőben is igénybe kell vennünk. S e mellett némely alapítókat és adományozókat, de különösen a családi örökletetek birtokosait arra készíthetjük, hogy kifejezetten a Magyar Nemzeti Múzeum javára tett alapítványait, adományait és letétjeiket visszaköveteljük. e) A Magyar Nemzeti Múzeum egészében is alapítvány természetű intézmény lévén, megszüntetése, illetve szétbontása elháríthatatlan jogi akadályokba ütközik. f) Ez alapítványi természet fenntartása ismert okokból, külpolitikai szempontból is kívánatos. Mindezeket megfontolva a decentralizáció kérdését helyesen és a történelmi fejlődésnek megfelelően megoldhatóan csak úgy tarthatjuk, ha a Magyar Nemzeti Múzeum keretei a főigazgatói állás megszüntetésével egyidejűleg lényegesen kibővítettnek és az Országos Magyar Gyűjteményegyetembe tartozó s részben a Magyar Nemzeti Múzeumból kivált intézetek abba mind felvételnek: vagyis, ha a Magyar Nemzeti Múzeum fogalma átvitetik az Országos Magyar Gyűjteményegyetemre.” OSZK Irattár 480/1923.

elsikkadásánál jóval jelentősebb, a Nemzeti Múzeum adminisztratív megszüntetésével összefüggő elképzelésére.³²

A Klebelsberg és Hóman Gyűjteményegyetemmel kapcsolatos koncepcióit összehasonlító írások egy része Hómannak a Magyar Nemzeti Múzeumról szóló, már kultuszminiszterként megalkotott 1934. évi VIII. tc.-ét a Gyűjteményegyetem szervezésében megvalósult intézményi autonómia megcsonkításaként értelmezi, mely többek között lehetőséget adott az egyes intézmények önállóságának megszüntetésére, valamint múzeumi gyűjtemények retrográd kultúrpolitikai és szakmai koncepciók alapján történő átcsoportosítására is.³³ Klebelsbergnek a Nemzeti Múzeum adminisztratív egységét megszüntető javaslataiból azonban egyértelműen kiderül, hogy miután a neonacionalista kultúrpolitika atyja 1923-ban elsőnek épp a magyar kultúra egész Európában ismert emblematikus intézményének felszámolását vette tervbe, kezdte el Hóman a Nemzeti Múzeum vezetőségének egyetértésével kidolgozni azt a kultúrpolitikai koncepciót, mely végül tíz évvel később az 1934. évi VIII. tc.-ben öltött testet. Mindebből az is nyilvánvalóvá válik, hogy Hóman nem a főigazgatói beiktató beszédében fejtette ki először a Nemzeti Múzeum egyedülálló történeti és kulturális szerepével, illetve ezzel összefüggésben a Gyűjteményegyetem későbbi szervezeti átalakításával kapcsolatos koncepcióját. Emellett már 1925-ben elkészített egy, a Gyűjteményegyetem átalakításával kapcsolatos törvénytervezetet is *Törvényjavaslat a tudomány fejlesztéséről és a tudományos intézményekről* címmel, ám ez hivatalosan sohasem kerülhetett a Tanács elé, s egyetlen, több kéz – köztük Hómanné – által agyonjavított, iktatatlan példánya maradt fenn a Gyűjteményegyetem Tanácsának iratai között *Az Országos Levéltár ügyei* címet viselő csomóban.³⁴

Klebelsberg Kuno, a Magyar Történelmi Társulat és az Országos Levéltár

Klebelsberg gyűjteményegyetemi koncepciójának meghatározó eleme volt a benne foglalt intézmények sorrendisége is, és a sor élén nem a Nemzeti Múzeum, hanem az Országos Levéltár állt. Az Országos Levéltár kiemelt helyzetét Klebelsberg nemcsak a magyar történettudomány szempontjából páratlan jelentőségű iratanyagaival magyarázta, hanem a Gyűjteményegyetem kereteibe tartozó intézmények

³² OSZK Irattár 459/1923.

³³ *Tökécski László*: Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem létrejötte és működési céljai. *Technikatörténeti Szemle* 15. (1985) 104–105.; *T. Kiss Tamás*: Állami művelődéspolitikai az 1920-as években. Gróf Klebelsberg Kuno kultúrát szervező munkássága. Bp. 1998. 30–34.; *Sinkó K.*: „Emlékezés és történelem között.” i. m. 42–43.

³⁴ MNL OL K 726 93. csomó

létrejöttének sorrendiségével is.³⁵ Klebelsberg az Országos Levéltár megalakulásának időpontját az Universale Archivum Regni, az „általános országos levéltár” felállításáról szóló 1723. évi XLV. tc. megjelenésétől számította, míg Hóman következetesen ragaszkodott ahhoz a nézetéhez, hogy az Országos Levéltár 1874-ben új intézményként jött létre, s ennek következtében az elsőség a közgyűjtemények között az 1808. évi VIII. tc.-kel felállított Nemzeti Múzeumot illeti.

Klebelsberg, Thallóczy Lajos 1916 novemberében bekövetkezett váratlan halála után, 1917 februárjában Csánki Dezső és Fejérpataky László ajánlására került a Történelmi Társulat elnöki székébe.³⁶ Jelölését követően a Pesti Napló, mely akkoriban Hatvany Lajos tulajdonában volt, azzal vádolta meg a Történelmi Társulat vezetését, hogy saját egzisztenciális érdekeiket szem előtt tartva döntöttek egy nem szakmabeli politikus-gróf felkéréséről.³⁷ Angyal Dávid, aki a *Budapesti Szemle* körében került személyes kapcsolatba Hatvanyval, levélben utasította vissza ezt a feltételezést, arra hivatkozva, hogy Csánki és Fejérpataky „már nem kívánhatnak semmit egy államtitkártól. Ők vannak olyan urak, mint egy államtitkár”.³⁸ Ám ebben Angyal alaposan tévedett. Klebelsberg bevonása a Történelmi Társulat munkájába, nemcsak a két világháború közötti magyar történettudomány alakulása,³⁹ de az Országos Levéltár fejlődése, valamint Csánki Dezső szakma pályafutása tekintetében is döntő jelentőségűnek bizonyult.⁴⁰

³⁵ Megnyitóbeszéd. Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem Tanácsának 1931. évi május hó 7-én tartott II. cikluskezdő teljes ülésén elmondotta Dr. gróf Klebelsberg Kuno m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter, a Gyűjteményegyetem Tanácsának elnöke. Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem kiadványai II. ciklus I. füzet Bp. 1931. 2–3.

³⁶ *Döry Ferenc*: Dr. Csánki Dezső. Levéltári Közlemények 11. (1933) 1–2. sz. 10.

³⁷ Új összeférhetetlenség. Pesti Napló, 1917. február 15. 1. A cikk névtelenül jelent meg, szerzője a tartalom alapján valószínűleg Ignotus Hugó lehetett.

³⁸ Angyal Dávid levele Hatvany Lajoshoz, 1917. febr. 15. In: *Levelek Hatvany Lajoshoz*. Szerk. Hatvany Lajosné. Bp. 1967. 222–224.

³⁹ A kérdéstről a teljesség igény nélkül lásd *Glatz Ferenc*: Klebelsberg Kuno tudománypolitikai programja és a magyar történettudomány. *Századok* 101. (1969) 5–6. sz. 1176–1200.; *Uő*: Nemzeti kultúra – kulturált nemzet 1867–1987. Bp. 1988.; *Romsics Ignác*: Francia–Magyar kulturális kapcsolatok és a Párizsi „magyar intézet” a két világháború között. In: *Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Intézet évkönyve*. Szerk. Juhász Gyula. Bp. 1989.; *Schneider Márta*: Magyar kulturális intézetek Bécsben a két világháború között. A Bécsi Magyar Történelmi Intézet és a Collegium Hungaricum. In: *Magyarságkutatás i. m.* 1989. 205–216.; *Ujváry Gábor*: A Római Magyar Intézet története 1912–1945. *Levéltári Szemle* 45. (1995) 4. sz. 3–37.; *Uő*: Tudományszervezés – történetkutatás – forráskritika. Klebelsberg Kuno és a Bécsi Magyar Történelmi Intézet. Győr 1996.; *Uő*: Magyar tudományos intézetek a császárvárosban, 1920–1945. *Limes* 11. (1998) 1. sz. 49–69.; *Uő*: A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”. Bp. 2010.; *Uő*: Kulturális hídfőállások. Az I. világháború előtti időszak és a berlini mintaintézetek. Bp. 2013.; *Uő*: Kulturális hídfőállások. A külföldi intézetek, tanszékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében II. Bécs és a magyar kulturális külpolitika. Bp. 2017.; *Glatz Ferenc*: Konzervatív reform. Domanovszky, Szekfű, Hóman, Hajnal. Bp. 2016.

⁴⁰ *Döry F.*: Dr. Csánki Dezső i. m. 10–12.; *Sashegyi Oszkár*: Az Országos Levéltár személyzeti viszonyai a XX. század elején, 1903–1922. *Levéltári Közlemények* 48–49. (1977–1978) 1–2. sz. 23–43.; *Kálniczky László*: Csánki Dezső országos főlevéltárnok, főigazgató pályája. In: *Magyar levéltáros-életpályák*

Az Országos Levéltár már Klebelsberg elnöksége előtt is a Történelmi Társulat központjának számított,⁴¹ csakúgy, ahogy a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaságnak a Múzeumi Levéltár.⁴² Azzal azonban, hogy Klebelsberg a 1922. évi XVII. tc. 31. §-a értelmében az Országos Levéltárat a Belügyminisztériumtól a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium felügyelete alá helyezte, majd az 1922. évi, a Gyűjteményegyetemről szóló XIX. tc. 9. §-ában tudományos intézetté nyilvánította, vitathatatlaná tette elsőbbségét a közgyűjtemények sorában.⁴³ E jogi rendezések mellett az Országos Levéltár új épületének befejezése – mely már a Történelmi Társulat elnökeként is foglalkoztatta, s melynek végleges rendezése ugyancsak az ő, miniszteri pozícióiban tett erőfeszítéseinek volt köszönhető – a Múzeumi Levéltár elhelyezésének kérdését is felvetette.

A Nemzeti Múzeum tárainak megfelelő elhelyezése, mely hosszú évtizedek óta egyre súlyosabb problémákat okozott,⁴⁴ a háborús évek nehézségei, majd az azt követő infláció következtében már-már megoldhatatlan feladatok elé állította az intézmény vezetését. Ám a pénzügyi nehézségek és a helyszűke ellenére, a Szépművészeti Múzeum, valamint az Iparművészeti Múzeum megalapításával elkezdődött intézményi decentralizációt a Nemzeti Múzeum kizárólag a természettudományi és néprajzi táruk helyrajzi kiválásával tervezte folytatni, a Múzeumi Levéltár átadására pedig még ilyen értelemben sem gondolt. Horváth Géza helyettes főigazgató 1923. május 9-én beadványt intézett Klebelsberghez, melyben az Ásványtár, valamint az Őslénytár elhelyezésére kérvényezte az Eszterházy utca 3. alatti volt iskolaépület kiutalását a Nemzeti Múzeum számára. Ám Klebelsbergnek a Nemzeti Múzeum adminisztratív megszüntetésére irányuló, Horváth számára akkor még ismeretlen tervei miatt rövid úton elutasító választ kapott.⁴⁵ Klebelsberg ugyanis – aki a Történelmi Társulat elnökeként

a XIX-XX. században. (Budapest Főváros Levéltára Közleményei) Bp. 2004. 32–33.; *Lakos János*: Csánki Dezső a történész és a levéltáros. In: *A múlt felfedezői. A Magyar Történelmi Társulat és a Békés Megyei Levéltár 2008. november 7-i konferenciájának anyaga.* Szerk. Erdész Ádám – Katona Csaba. Gyula 2008. 98–99.

⁴¹ Thallóczy Lajos a Magyar Történelmi Társulat elnökeként egy saját „társulati ház” építésére tett javaslatot, de Csánki, többek között az Országos Levéltár készülő új épületére hivatkozva, ezt a tervet teljesen feleslegesnek tartotta. Csánki Dezső levele Thallóczy Lajoshoz, 1916. máj. 27. In: *Kedves Lajosom. Csánki Dezső levelei Thallóczy Lajoshoz 1879–1916.* Szerk. Reisz T. Csaba Bp. 2017. 183–184.

⁴² Fejérpataky László előbb a Múzeumi Levéltár vezetője, majd a Nemzeti Múzeum főigazgatója, egyúttal a Magyar Genealógiai Társaság megalapítója és elnöke volt. Eckhart Ferenc egy maliciózus megjegyzése szerint, aki 1910 nyarán épp a Vay család berkeszi levéltárát rendezte, a Múzeumi Levéltár helységeiben nyugodtan fel lehetne állítani egy családtörténet író cselédszerző irodát. *Egyetemi Könyvtár Kézirattár G 628 Eckhart Ferenc levele Szekfű Gyulához, 1910. aug. 27.*

⁴³ Elnöki megnyitó beszéd, 1923. december 27. In: *Gróf Klebelsberg Kuno beszédei i. m. 69.*

⁴⁴ *Vadas Ferenc*: Új Nemzeti Múzeum és könyvtár tervek a századfordulón. *Ars Hungarica* 22. (1994) 1. sz. 137–146.; *Somkuti Gabriella*: Az Országos Széchényi Könyvtár elhelyezése 1867–1918. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1986–1990.* Bp. 1994. 169–194.

⁴⁵ OSZK Irattár 304/1923.

elmondott beszédeiben az Országos Levéltárral ellentétben a Múzeumi Levéltárat egyszer sem említette meg – amikor az Országos Levéltár 1923 tavaszán-nyarán új épületbe költözött, elérkezettnek látta az időt a Múzeumi Levéltár iratanyagainak átvételére is. A Nemzeti Múzeum adminisztratív megszüntetésének tervéből látható, hogy Klebelsberg véleménye szerint a Gyűjteményegyetem megalakulása felülírta azokat az intézményi kereteket, melyekben a magyarországi közgyűjtemények addig egzisztáltak, és gyűjteményeik, táraik nem voltak többé önálló entitások, hanem a Gyűjteményegyetem kiegészítő részeit képezték.

Az Országos Levéltár új épületének ügyét Klebelsberg már a Történelmi Társulat elnökeként is figyelemmel kísérte, de tevékeny bekapcsolódásra belügyminiszteri kinevezése előtt néhány héttel, az Országos Levéltári Építési Bizottság 1921. november 12-ei ülésén volt először lehetősége.⁴⁶ A Levéltár építése már 1917 végén megakadt, majd 1918-ban a minisztertanács engedélye nyomán előbb a honvédelmi, majd a belügyi-, a külügyi-, végül a kereskedelemügyi minisztériumok foglalták el az épületet. A Honvédelmi Minisztérium, különböző hivatalai mellett, a Hadtörténelmi Levéltárat és Múzeumot is betelepítette, illetve elhelyezett az épületben olyan magánlakókat, akiknek különböző hadügyi célokra hivatkozva rekvirálta el az otthonát.⁴⁷ A háború befejezését követően az Építési Bizottság 1919. január 25-én tartott ugyan egy tanácskozást, de érdemi döntést nem tudott hozni. Csánkit a Károlyi-kormány 1919. január 27-én országos levéltári főigazgatóvá nevezte ki, néhány hónappal később viszont – nyugdíjazásának elintézéséig – Lukács György, a Tanácskormány közoktatási népbiztosa rendelkezési állományba helyezte.⁴⁸ 1919 augusztusában ugyan visszahelyezték állásába, ám legfőbb támogatója ebben az időben, 1919 és 1921 áprilisa között, nyugalmazott államtitkárként érdekérvényesítő képességének csak töredékével rendelkezett, és az Országos Levéltárral kapcsolatos elképzeléseinek a Történelmi Társulat elnökeként igyekezett hangot adni.⁴⁹ Bethlen István miniszterelnöki kinevezését követően azonban Klebelsberg – ha egyelőre informálisan is – már kellő nyomást tudott gyakorolni az Országos Levéltárat elfoglaló illetékes tarcák vezetőire ahhoz, hogy azok hozzákezdjenek a kiköltözések előkészítéséhez, valamint megszerezzék az általuk részben átalakított épület rekonstrukciójához szükséges pénzt.⁵⁰ 1921 decemberétől pedig előbb belügyminiszterként, majd

⁴⁶ *Döry Ferenc*: Az új Országos Levéltár megépítése. Századok 57–58. (1923–1924) 415.

⁴⁷ *Uő*: Az új Országos Levéltár i. m. 414–415.; *Borsa Iván*: Az Országos Levéltár épületei, 1874–1974. Levéltári Közlemények 50. (1979) 1. sz. 23–50., valamint *Lakos J.*: Az Magyar Országos Levéltár i. m. 187–189.

⁴⁸ *Döry F.*: Dr. Csánki Dezső i. m. 9.; *Sashegyi O.*: Az Országos Levéltár személyzeti viszonyai i. m. 34–40.

⁴⁹ Elnöki megnyitó beszéd, 1920. máj. 14. In: Gróf Klebelsberg Kuno beszédei i. m. 36.

⁵⁰ *Döry F.*: Az új Országos Levéltár i. m. 415–416.

vallás- és közoktatásügyi miniszterként mindent elkövetett annak érdekében, hogy az Országos Levéltár tudománypolitikai szerepével kapcsolatos elképzeléseit maradéktalanul érvényesíthesse.

Miután 1923 tavaszán már csak a Hadtörténelmi Levéltár, a Belügyminisztérium Kivándorlási Osztálya, illetve néhány magánlakó tartózkodott az épületben, és a legszükségesebb rekonstrukciós és építési munkálatok is befejeződtek, Klebelsberg levelet írt Rakovszky Iván belügyminiszternek, arra kérve: tegye lehetővé, hogy az addig az Országos Levéltár által használt és a Belügyminisztérium tulajdonában lévő Klarissza templom helyiségeit a Hadtörténelmi Levéltár foglalhassa el.⁵¹ Klebelsberg a Hadtörténelmi Levéltár kiköltöztetésével annak a lehetőségét kívánta megteremteni, hogy a Múzeumi Levéltárat az Országos Levéltárba szállítsák, és nem kétséges, hogy a háttérben a két levéltár egyesítésének tervén dolgozott. Az esetleges költözések érdekében az Országos Levéltár régi, illetve új épületében, valamint a Nemzeti Múzeumban végrehajtott terepbejárásokat miniszteri szinten intézte, és azokra hivatalosan sem az Országos Levéltár főigazgatója, Csánki Dezső, sem a Nemzeti Múzeum helyettes főigazgatója, Horváth Géza nem kapott meghívást.⁵² A terepbejárások május 15-én zajlottak, és a tárgyalások a Hadtörténelmi Levéltárnak az esetleges költözéssel kapcsolatos különböző feltételei miatt május 30-áig húzódtak el, majd a Hadügyminisztérium vétóján végleg megfeneklettek.⁵³ A Múzeumi Levéltár áthelyezésének és az Országos Levéltárral való egyesítésének a tervében tehát hiába játszottak Klebelsberg kezére a múzeumi terek helyhiányból adódó megoldatlan problémái, a Széchényi család határozott fellépése, valamint az Országos Levéltár új épületének egy részét elfoglaló intézmények és magánszemélyek mozdíthatatlansága egy időre keresztülhúzta a számításait. Tervét azonban nem adta fel, és ezt minden bizonnyal informálisan közölte Hóman Bálinttal, az új főigazgató-jelölttel is, aki a pozíció váratlan elnyerésének lehetőségéért nem tartotta nagy árnak sem az V. fizetési osztályban maradáást, sem azt, hogy a Múzeumi Levéltárnak az Országos Levéltár új épületbe

⁵¹ „1. A Hadtörténelmi Levéltár átköltözzön az Országos Levéltár jelenlegi helyiségeibe, melyeket állványokkal és polcokkal elhelyezve kizárólagos használatba megkapna. 2. Az Országos Levéltár átköltözhetne az új épületbe, és ugyanoda helyeztetnék át a Nemzeti Múzeum levéltára is, s minthogy úgy az Országos Levéltár, mint pedig a Nemzeti Múzeum Levéltára a Gyűjteménygyűjtemény kiegészítő részét képezi, az épület egységes adminisztrációja is ekként biztosítható. 3. A Nemzeti Múzeumban pedig a múzeumi levéltár elköltözése folytán felszabadult helyiségekben a múzeumi könyvtár terjeszkedhetnék tovább, mely a múzeumi könyvtár elhelyezésének a kérdését további öt évre nyugvóponttra viszi.” MNL OL K 148 1923/14/4690. 2660-1923. sz. eln. Klebelsberg Kuno levele Rakovszky Iván belügyminiszterhez, 1923. máj. 4.

⁵² MNL OL K 148 1923/14/4690. 2840-1923. sz. Klebelsberg Kuno levele Rakovszky Iván belügyminiszterhez, 1923. máj. 16.

⁵³ MNL OL K 148 4947/1923. Rakovszky Iván jelentése Klebelsberg Kunonak, 1923. máj. 30.

költöztetési tervét – ha nem is szívesen – tudomásul vegye.⁵⁴ Főigazgatói beköszönő beszédében⁵⁵ ki is tért erre a lehetőségre, de hogy ezt mennyire nem jószántából tette, az egyértelműen kiderül az 1924 elején már főigazgatóként írt, a Széchenyi Könyvtár 1923. évi állapotáról szóló jelentéséből, melyben a Levéltár Múzeumon belüli elhelyezési lehetőségéről is beszámolt. Elgondolása szerint a Levéltár megfelelő elhelyezésére a Múzeum könyvtári helyiségeinek egy részét elfoglaló lakó kiköltöztetését követően kerülhetett volna sor.⁵⁶ Egy évvel később szóba került az épület második emeletén felszabaduló néhány szoba felhasználása is, de ezt a tervet éppen Hóman utóda, Lukinich Imre könyvtárigazgató vétőzta meg arra hivatkozva, hogy a felső emeleten elhelyezett iratok védelme érdekében az átépítendő tetőszerkezetet tűzbiztossá kellene tenni, és e munkálatok jelentősen megemelnék a Nemzeti Múzeum átalakításaival járó amúgy is magas költségeket.⁵⁷

⁵⁴ A Hóman Bálint főigazgatóvá való kinevezésével kapcsolatos előterjesztés szerint: „Az állás tekintetében a helyzet az, hogy az előző főigazgató csak külön megbízás alapján töltötte be ezt a tisztséget, és nem tartozott a Gyűjteményegyetem tisztviselői létszámba. Elhunytával tehát a főigazgatóságnak megfelelő IV. fizetési osztályú állás nem üresedett meg. A kinevezendő új főigazgató tehát csak V. fizetési osztályú állásra jöhet tekintetbe oly módon, hogy a IV. fizetési osztály jellegét kapja. A jelölés előkészítésével ma délelőtt főigazgató értekezlet foglalkozott, melyen a vallási és közoktatási miniszter is részt vett. A főigazgatói értekezlet a kérdés alapos megvitatása után arra a megállapításra jutott, hogy a főigazgatói állásra a kombinációba vett számos név közül két jelölt jöhet komolyan szóba, az egyik Horváth Géza az állattár igazgatója, aki rangsor szerint jelenleg a helyettes főigazgatói tiszttel viseli, és dr. Hóman Bálint, az Országos Széchenyi Könyvtár igazgatója. [...] A megejtett titkos szavazás [...] tanúsága szerint az igazgató-tanács a magyar Nemzeti Múzeum főigazgatói állására 6 szavazattal I. helyen Horváth Gézát, a Magyar Nemzeti Múzeum Állattárának igazgatóját, és ugyancsak 6 szavazattal II. helyen dr. Hóman Bálintot, az Országos Széchenyi Könyvtár igazgatóját jelöli.” MNL OL K 726 2. cs. 724/1923.

⁵⁵ „Az Országos Széchenyi Könyvtár túl nagy méreteket öltő levéltári osztálya is hovatovább megéri a különválásra anélkül, hogy a tőle eredetében és anyaga természetében is különböző Országos Levéltárral való egyesítésre gondolnánk.” Hóman Bálint beszéde. Elmondotta a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójává történt beiktatásakor (1923. dec. 22.). Bp. 1924, 6.; A két intézmény, illetve Hóman és Csánki kapcsolatával Bakács István foglalkozott behatóbban, de tanulmányának egyes hivatkozásai részben pontatlanok, részben tévesen rekonstruálják az eseményeket. Lásd *Bakács István: A Magyar Országos Levéltár és a Magyar Nemzeti Múzeumi Levéltár 1926 – 1934 közötti kapcsolatáról*. Magyar Könyvszemle 87. (1971) 4. sz. 310–323.

⁵⁶ *Hóman Bálint: Jelentés az Országos Széchenyi Könyvtár 1923. évi állapotáról*. Magyar Könyvszemle 31. (1924) 1–4. sz. 108.

⁵⁷ „Kezdetben a főépület II. emeletének három-négy helyiségéről volt szó, de mikor kifejeztem aggodalmaimat a tekintetben, hogy a kijelölt helyiségekben a levéltári anyagot esetleg pótolhatatlan károk érhetnék pl. tűzvész esetén és evégből javasoltam a plafonszerkezet megfelelő átalakítását, a Miniszter úr a rendkívül sokba kerülő átalakítási munkák helyett, az Országos Levéltár épületében való elhelyezés mellett döntött és pedig Méltóságod szerint és szerintem is igen helyesen.” OSZK Kt Fond 116 Lukinich Imre (a továbbiakban: Fond 116) Fond 116/61 Lukinich Imre Hóman Bálintnak írt beadványa Sulica Szilárd vádjával kapcsolatban, 1927. szept. 19.; Hóman nyilatkozata arról a tervéről, hogy az épület II. emeletén a kiköltöztetendő természettudományi táruk helyére képzeli elhelyezni a Könyvtár gyűjteményeit. Pesti Hírlap, 1924. október 19. 4.; Hogy a levéltár védelmét szolgáló tűzbiztos tetőszerkezet hiánya mennyire hamis érv volt, abból is látható, hogy a II. emeletre végül is felköltöztetett táruk védelmében ezt az átalakítást a tetőtér beépítésével egy időben ugyancsak meg kellett csinálni.

Lukinich Imre és a Múzeumi Levéltár

A Múzeumi Levéltár Országos Levéltárba költözésének történetében Lukinich szerepe meglehetősen kétértelműnek nevezhető. A Történelmi Társulat főtitkáráként került kapcsolatba Klebelsberggel, aki 1923. február 5-én nevezte ki az Országos Levéltárba azzal a céllal, hogy az Országos Levéltár új épületbe költözésének, valamint a Múzeumi Levéltár átvételének szakmai feladatait koordinálja. Lukinich, aki ez időben a Pozsonyból Budapestre menekült Erzsébet Tudományegyetem nyilvános rendes tanáraként⁵⁸ éppen Bécsben dolgozott a *Fontes* sorozatban megjelenő, *A Szatmári béke története és okirattára* című munkájának elkészítésén, egyáltalán nem örült ennek a megtisztelő felkérésnek. Kinevezésével ugyanis nemcsak az egyetemi tanári pozícióval járó függetlenségét veszítette el, hanem a vele egyébként jó viszonyt ápoló Csánki Dezső feletti kellemetlenkedéseit is el kellett viselnie.⁵⁹ Klebelsbergrel közismert volt, hogy szakmai tervei megvalósítása érdekében az előre jutásukat neki köszönhetőktől kinevezésük vagy előléptetésük fejében maximális lojalitást várt el. Lukinichnak az Országos Levéltárba való – az ottani dolgozók és maga Csánki számára is – teljesen váratlan „betolása” ugyancsak azt a célt szolgálta, hogy a Klebelsbergnek a számára kiemelten fontos intézményben rendelkezésére álljon egy belső embere.⁶⁰ Ám Fejérfataky váratlan halála, valamint a Múzeumi Levéltár átvételének elmaradása miatt kialakult új helyzetben Klebelsberg akarata az Országos Levéltár költözésének lebonyolítását követően innen is tovább sodorta őt, és Lukinich 1924. február 7-én már a Széchényi Könyvtár igazgatói székében találta magát.⁶¹

Bár Klebelsberg az Országos Levéltár költözésével egy időben a Hadtörténelmi Levéltár kitelepítését nem tudta megoldani, egyelőre le kellett tennie a Múzeumi Levéltár áthelyezésének tervéről, a végrehajtás azonban csak idő kérdése volt. Miután azonban Klebelsberg pontosan tudta azt is, hogy a Nemzeti Múzeum vezetése és a Múzeumi Levéltár dolgozói mennyire idegenkednek a költözés

MNL OL 726 14. cs. 65/1929. Hóman Bálint jelentése a Magyar Nemzeti Múzeum 1927. évi állapotáról.

⁵⁸ „Nem állítom Kegyelmes Uram, hogy könnyen határoztam el magamat erre a lépésre, mert állásom függetlenségét áldozom fel, s mert esetleg elesem azon anyagi előnyöktől is, melyeket az egyetemi tanárok élveznek, s mint újabban értesülök róla, megszerezni törekednek, jóllehet jelentékeny részüknek alig van köze a tudományhoz.” Lukinich Imre levele Klebelsberg Kunohoz. Bécs, 1923. márc. 3. OSZK Kt Levéltár. Több tanulmányban tévesen szerepel az az adat, hogy Lukinichot a költözés lebonyolításának idejére a Magyar Nemzeti Múzeumból helyezték át az Országos Levéltárba. *Borsa I.: Az Országos Levéltár épületei* i. m. 35.; *Lakos J.: Az Magyar Országos Levéltár* i. m. 198.

⁵⁹ Csánki maga több okból is kifejezte aggodalmát Lukinichnak kinevezésével kapcsolatban: mint külső ember kerül magas hivatali pozícióba, más, már hosszú évek óta a levéltárban szolgálatot teljesítő munkatárs előtt, valamint nem ismeri a levéltári ügymenetet, az osztályokat, s az új épület „kuszált ügyeit”. OSZK Kt Fond 116/528 Csánki Dezső levele Lukinich Imrének, 1923. február

⁶⁰ Csánki az eljárásra az „Einschub” kifejezést használta.

⁶¹ Hivatalos Közlöny, 1924. február 15. 46.

gondolatától, ezért a Hóman főigazgatói kinevezésével megürült könyvtárigazgatói pozícióra olyan személyt keresett, aki nemhogy nem opponálta a tervet, de a háttérben finoman annak zökkenőmentes megvalósítása érdekében dolgozott. Hóman tehát, akinek már főigazgatóként a betöltendő könyvtárigazgatói állással kapcsolatban indokolt jelentést kellett a Gyűjteményegyetem Tanácsa elé terjesztenie, az egyetlen lehetséges jelöltként Lukinich Imrét volt kénytelen megnevezni. Ugyanakkor nem mulasztotta el, hogy jelentésében részletesen bemutassa a Nemzeti Múzeumnak azokat a munkatársait is, akik véleménye szerint a későbbiekben méltóak lehetnek a poszt elnyerésére.⁶²

Lukinich – természetesen Klebelsberg akaratának megfelelő – első intézkedéseinek egyike volt a Történelmi Társulat Múzeumi Levéltárban őrzött letétjének visszaszolgáltatása, melynek nyomán a Történelmi Társulat igazgatóválasztmánya úgy határozott, hogy a letét okleveles anyagát a „könnyebb hozzáférhetőség céljából” áthelyezi az Országos Levéltárba, és a Múzeumi Levéltárban csak a kéziratokat és a levelezést hagyja meg.⁶³ Könyvtárigazgatóként jegyzett első, éves beszámolójában pedig már szó sem esik a Levéltár Nemzeti Múzeumon belüli elhelyezésének lehetőségéről. A magánlakók kiköltözése után felszabaduló földszinti helyiségekben – Hóman elképzelésével ellentétben – a Festetics palotából kiszoruló Hírlaptárat akarta elhelyezni, s a Levéltárral kapcsolatban csak a feldolgozási munkát is akadályozó tűrhetetlen helyhiányról szólt részletesebben.⁶⁴ A következő évi jelentése a természettudományi tárak kiköltöztetésével kapcsolatban megemlíti ugyan az azok helyén, a második emeleten elhelyezendő Könyvtár és Hírlaptár mellett a Levéltárat is, ám a Levéltár ottani elhelyezését a tűzbiztonságra hivatkozva végül éppen ő vétőzta meg.⁶⁵

Klebelsbergnek az 1923-as kudarc után, 1926 januárjában sikerült rábeszélnie Kozmovszky Józsefet, a Hadtörténelmi Levéltár parancsnokát arra, hogy a civil

⁶² „Mindezek alapján tisztelettel javaslom a tekintetes Tanácsnak, méltóztassék dr. Lukinich Imre országos levéltári igazgatót az Országos Széchényi Könyvtár igazgatójává leendő kinevezésre javaslatba hozni. Tekintve azonban, hogy dr. Lukinich nem annyira könyvtárnoki munkássága alapján jelöltetik a vezető pozícióra, mint inkább kiváló szervező, adminisztratív és tudományos képességei alapján, a könyvtári munka megbecsülése szempontjából és a jövő succrescentia előmozdítása szempontjából kívánatosnak tartanám, ha a tekintetes tanács előterjesztésében a fent előadottak értelmében, és az itt következők sorrendben kiemelnék dr. Pasteiner Iván, dr. Gulyás Pál és dr. Rédey Tivadar kiváló könyvtári és adminisztratív képességeit.” MNL OL K 726 3. cs. 15/1924. Hóman Bálint előterjesztése, 1924. jan. 9.

⁶³ OSZK Irattár 358/1924. Lukinich Imre levele Csánki Dezsőhöz az iratok átadásáról, 1924. máj. 22.; A Magyar Történelmi Társulat 1924. évi május 28-án tartott felolvasó illetve igazgatóválasztmányi ülésének jegyzőkönyve. Századok 57–58. (1923–1924) 846.

⁶⁴ *Lukinich Imre*: Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának 1924. évi állapotáról. Magyar Könyvszemle 32. (1925) 1–4. sz. 164.

⁶⁵ *Üb*: Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának 1925. évi állapotáról. Magyar Könyvszemle 33. (1926) 1–4. sz. 153. 57. jegyz.

lakóknak az Országos Levéltárból való kiköltöztetését követően felszabadult negyedik emeleti raktárért cserébe adja át az addig általuk használt harmadik emeleti raktártermet, illetve dolgozószobákat a Múzeumi Levéltár számára.⁶⁶ A megürült raktárteremmel a tarsolyában Klebelsberg már nyugodtan felkereshette Hóman Bálintot, aki a költözés „lehetőségét” tárgyaló értekezleten nem is tehetett mást, mind helyeslőleg tudomásul vehette Klebelsberg és a neki lelkesen szekundáló Lukinich érveit, illetve akaratát.⁶⁷ A Nemzeti Múzeum dolgozói, elsősorban természetesen a Levéltárba beosztott munkatársak azonban nem egykönnyen nyugodtak bele e döntésbe, s vezetőjük, Sulica Szilárd⁶⁸ már Lukinich 1924-es kinevezését követően komoly publikációs hadjáratba kezdett annak érdekében, hogy a levéltár hely- és munkaerőhiányból adódó szakmai problémáira felhívja a figyelmet, s ezzel egyrészt elősegítse a Nemzeti Múzeumon belüli megfelelőbb elhelyezést, másrészt az esetleges költözés gondolata ellen szakmai érveket sorakoztasson fel.⁶⁹

Sulica és Lukinich ellentmondásos kapcsolata, mely a végső összecsapást követően Sulica áthelyezésével végződött és a háttérben egyértelműen a Múzeumi Levéltár költözésének kérdése körül forgott, nemcsak Klebelsbergnek a tervei érvényesítése érdekében alkalmazott személyi politikájára vet fényt, de jól illusztrálja azt a kényszerű ügymenetet is, melyet a Nemzeti Múzeum vezetősége a Múzeumi Levéltár tekintetében már hosszú évtizedek óta folytatott. Sulicának a Múzeumi Levéltár történetével és szakmai problémáival kapcsolatos tanulmányai részletesen bemutatják azt a folyamatot, melyben az 1802. évi alapítás 2000 kötetből álló kéziratgyűjteménye az 1876-ban meghonosított családi örökleteteményezés

⁶⁶ „Jelentem, hogy a mai napon a Vallás- és Közoktatási Miniszter Úr Önmagáértéke személyesen és szóbelileg felkért arra, hogy a magyar levéltárügy érdekében a Nemzeti Múzeumi Levéltárnak az Országos Levéltárba való áthelyezése céljából a hadtörténelmi levéltár engedje át az Országos levéltári épületben a III. emeleten a keleti szárnyat (nagy levéltári szárny) képező és általunk raktárnak és irodahelyiségeknek is használt iratraktári termet, mely modern vasállványokkal van ellátva és helyette felajánlotta a IV. emeleti nyugati szárnyát (kis levéltári szárny) képező, ugyanolyan nagyságú, még be nem rendezett, jelenleg üres és részben 5 család által lakott iratraktár-termet.” MNL OL Y 1. Általános Iratok, 128/1926. Kozmovszky József jelentése a Honvédelmi Miniszternek, 1926. jan. 25.; Uo. A megállapodásról Csánki Dezső 1926. jan. 27-én értesítette Hóman Bálintot.

⁶⁷ A megbeszélésre valamikor 1926. január utolsó napjaiban kerülhetett sor, ám az OSZK Irattárában ennek nem maradt írásos nyoma.

⁶⁸ Sulica Szilárd (Brassó, 1884. aug. 18. – Budapest, 1948. dec. 20.) A budapesti egyetemen Eötvös-kollégistaként végzett, és 1907-ban tett tanári vizsgát latinból és történelemből. 1907-től gyakornok a Magyar Nemzeti Múzeumban, majd őr, igazgató őr, végül 1924 és 1927 között a levéltári osztály vezetője. Leváltását követően a Néprajzi Múzeumba osztották be, majd 1930-tól 1934-ig ismét a levéltári osztályt élére került. Ez időben a budapesti tudományegyetem helyettes tanára. Később a szegedi Ferenc József Tudományegyetemen a román filológia előadó tanára (1934–1938), magántanára (1938–1940), illetve a szegedi egyetemi könyvtár igazgatója (1936–1940). 1940-től a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen a román nyelv és irodalom nyilvános rendes tanára.

⁶⁹ *Sulica Szilárd: A múzeumi levéltár és legújabb gyarapodásai. Magyar Könyvszemle 32. (1925) 1–4. sz. 93–133.; Uő: A múzeumi levéltár gyűjteményeiről. Magyar Könyvszemle 33. (1926) 1–4. sz. 54–100.*

következtében „rohamosan és igen nagy arányokban” gyarapodó, de elégséges munkaerő, valamint hely hiányában végül megfelelően feldolgozhatatlan s ennek következtében nyilvántarthatatlan irattömeggé vált.

Sulica a havi rendszerességgel megtartott osztályvezetői értekezleteken felolvasott beszámolóiban időről időre tájékoztatta Lukinich könyvtárigazgatót a lehetetlen helyzetről, de érdemi segítséget nem kapott, s ennek következtében egyre inkább meggyőződésévé vált, hogy Lukinich Klebelsberg utasítására szándékosan opponálja a Levéltár Múzeumon belüli megfelelő elhelyezésének, valamint munkatársi körének kibővítését azzal a hátsó gondolattal, hogy végül az akuttá vált problémák egyetlen megoldása az Országos Levéltárba való költözés, illetve a két levéltár „összeolvasztása” legyen.⁷⁰ Sulicának az ügyről Hóman utasítására írt 70 oldalas igazoló jelentése hosszú bekezdéseket tartalmaz az évek folyamán Lukinich számára készített havi beszámolókból, valamint szó szerinti idézi Lukinichnak a Múzeumi Levéltár szakmai problémáival kapcsolatos véleményét: „Mindegy, ti vagytok mindennek az okai, miért konkuráltok mindig az Országos Levéltárral? Nem kellett volna konkurálni, és a sok családi levéltárat összeszedni, hanem ezt az Országos Levéltárnak kellett volna hagyni, és így lehetett volna regeasztánni a törzsanyagot.”⁷¹

Rendkívül rosszul érintette Sulicát a költözés lebonyolításának módja is. Klebelsberg utasítása nyomán ugyanis Lukinich mindössze két hetet akart adni a Levéltár dolgozóinak arra, hogy a hatalmas mennyiségű iratanyagot fasciculálják, csomagolják és szállításra kész állapotba hozzák. Sulica véleménye szerint az elkerülhetetlen iratmozgást mindenképpen fel kellett volna használni egy általános revízióra, valamint az alapvető és hiányzó rendezési és nyilvántartási munkák elvégzésére, ehelyett viszont a feszített munkatempó erőltetése mellett nem történtek kellő intézkedések még a szükséges munkaerő, illetve a megfelelő eszközök biztosítására sem. Miután ugyanis Klebelsberg és Csánki előtt végső célként a két levéltár egyesítése lebegett, a költözés idején már teljesen feleslegesnek gondoltak minden, a Múzeumi Levéltár rendezési és nyilvántartási szisztémáját követő levéltárosi munkát.

Az Országos Levéltárban a helyhiány problémája megoldódott ugyan, de a munkaerőhiány változatlanul megmaradt, s a feszültséget tovább gerjesztette az a tény is, hogy Lukinich Sulica feje felett tárgyalt Csánki Dezső főigazgatóval a Múzeumi Levéltárat érintő kérdésekről, s különböző megállapodásokat is

⁷⁰ MNL OL K 726 11. cs. 650/1927 Sulica Szilárd igazoló jelentése Hóman Bálintnak, 1927. jún. 18.

⁷¹ „De nem beszéltek e akkor szélében hosszában, hogy az egész költözködés azért történik, hogy a múzeumi levéltárat előbb vagy utóbb az Országos Levéltárba olvasszák be?” *Sulica Sz.: Igazolójelentés i. m. 167.*

kötött vele anélkül, hogy azokról Sulicát tájékoztatta volna.⁷² Emellett Csánki, miután a két levéltár egyesítése elmaradt, a Múzeumi Levéltárat ugyanolyan betolakodónak tekintette, mint a Hadtörténelmi Levéltárat, amelyek csak a raktári helyeket foglalják el a házigazda intézmény iratanyagai elől.⁷³ A végsőkéig elkeresedett Sulica a költözés után néhány hónappal, 1926 novemberében elkészített egy tanulmányt, melyben a Múzeum Levéltár költözésének történetét írta meg.⁷⁴ 1927. május 7-én a *8 Órai Ujság*ban megjelent egy tudósítás a Nemzeti Múzeum átalakítási munkálatairól, melyben a Múzeumi Levéltár és az Országos Levéltár egyesítését mint komolyan szóban forgó lehetőséget aposztrofálták.⁷⁵ Mivel Sulica meg volt győződve róla, hogy a hírt Klebelsberg intencióinak megfelelően Lukinich sugalmazta,⁷⁶ egy, a már szedés alatt álló munkához csatolt hosszú lábjegyzetben rámutatott arra is, hogy a „beolvasztás” gondolata nemcsak a Múzeumi Levéltár szempontjából vet fel jelentős szakmai kérdéseket, de idővel magának az Országos Levéltárnak is súlyos problémát jelenthet majd.⁷⁷ Sulica e megjegyzésével elsősorban arra célzott, hogy az Országos Levéltár ugyancsak hely- és emberhiánnyal küzd, olyannyira, hogy saját állagai megfelelő rendezésének, valamint az 1922. évi XIX. tc.-ben lefektetett iratátvételi kötelezettségeinek sem tud eleget tenni. A lábjegyzet leglényegesebb mondata azonban, s ezzel Sulica az egész klebelsbergi ügyvitelt találta telibe, az „őszinte segíteni akarás” hiányáról szólt, mely a ki nem mondott mögöttes célok – jelen esetben a két levéltár végleges összeolvasztása – érdekében szakmailag és emberileg képtelen helyzetbe hozta a Múzeumi Levéltár dolgozóit, és személy szerint az intézmény főigazgatóját, Hóman Bálintot is. Hóman azonban, aki pontosan tisztában volt vele, hogy Lukinich ambivalens könyvtárvezetői tevékenysége mögött Klebelsberg akarata áll, egyelőre semmit sem tehetett, s bár jól tudta, hogy Sulica Lukinich elleni panaszaival való alapjuk van, végül Sulica ellen kényszerült vizsgálatot elrendelni.

⁷² Uo. 55–56.; OSZK Kt Fond 116/65 Csánki Dezső feljegyzése Lukinich Imrének, keltezés nélkül.

⁷³ „Egyébként az épület tekintetében a múlt év folyamán változás nem történt. A II. emelet 3 szobáját, és a kisebb raktári szárny III. emeletét továbbra is a Magyar Nemzeti Múzeum levéltári osztálya, a III. és a IV. emelet többi részét pedig a Hadtörténelmi Levéltár tartja elfoglalva.” MNL OL K 726 12. cs. 299/1928 Csánki Dezső: Jelentés az Országos Levéltár 1927. évi állapotáról és működéséről, 1928. ápr. 25.

⁷⁴ *Sulica Szilárd: A Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárának költözése. Pécs 1927. 19.*

⁷⁵ „Szó van arról is, hogy a múzeumi levéltárat beolvasztják az Országos Levéltárba, úgyhogy a nagyszabású átcsoportosítási tervnek mi sem áll többé útjába.” *8 Órai Ujság*, 1927. május 7. 4.

⁷⁶ „Itt nincs kétség, hogy a *8 Órai Ujság* »zavaros cikkét« a könyvtárigazgatóság sugalmazta, aki most már megérkezettnek találta beolvasztási szándékának nyíltan is kifejezést adni.” *Sulica Sz.: Igazoló jelentés i. m. 66.* A „könyvtárigazgatóság” megjelölés mellett Hóman feljegyzése is olvasható: „nem a knyvtig. [könyvtárigazgató – B. O.] kezdeményezte, hanem a miniszter.”

⁷⁷ *Sulica Sz.: A Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárának költözése i. m. 37–38.*

Lukinich Sulica igazoló jelentésére reagáló, Hóman számára írt feljegyzésében többszörösen is elszólta magát, amikor a Múzeumi Levéltárat, az ott zajló levéltárosi munkát, illetve Sulica szakértelmét jellemezte: „Egy olyan ember, aki az Országos Levéltárat akkor látta először, amikor oda a költözködés előtt felküldtem, akinek tehát fogalma sem volt arról, hogy mi a levéltári munka, s mi a különbség egy oklevélgyűjtemény és egy levéltár között, az nem lehet szaktudós levéltári kérdésekben.”⁷⁸ Azaz a Múzeumi Levéltár valójában csak egy oklevélgyűjtemény, melynek kinevezett vezetője, az intézményben évtizedek óta dolgozó s a Múzeumi Levéltár kialakulásáról, gyűjteményeiről és szakmai problémáiról több nagy tanulmányt publikált Sulica Szilárd nem kompetens „levéltári szakkérdésekben”. Lukinich viszont, Sulica jellemzése szerint, azért tartotta magát „kiváló szaktekinélynék levéltári kérdésekben”, mert évtizedek óta végez levéltári kutatásokat.⁷⁹ A Múzeumi Levéltár Országos Levéltárba költözése levéltárosi szakkörökben sem okozott osztatlan elismerést, és egyértelműen jelezte Klebelsberg ambivalens intézkedésének egyre inkább nyilvánvalóvá váló szakmai problémáit.⁸⁰

Hóman Bálint és Csánki Dezső párharca

A Gyűjteményegyetem keretei között folyó vizsgálat még le sem zárult, amikor az Országos Levéltár igazgatója, Dőry Ferenc, Csánki jobbkeze levelet írt Hóman Bálintnak, melyben hivatkozva az 1922. évi XIX. tc. 3. §. 5. pontjára a két intézmény közötti kölcsönös iratcserére tett javaslatot.⁸¹ Hómant minden bizonnyal rosszul érintette, hogy egy ilyen jelentős ügyben Csánki nem személyesen fordult hozzá, hanem rangidős beosztottját bízta meg a kapcsolatfelvétellel, ezért a válasz, melyet nem ő, hanem Jakubovics Emil, a Múzeumi Levéltár vezetője, Sulica utóda

⁷⁸ OSZK Kt Fond 116/61 Lukinich Imre észrevételei Hóman Bálint a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójához Sulica Szilárdnak a levéltári osztályról tett jelentésére vonatkozólag, 1927. szept. 19.

⁷⁹ *Uő*: Igazolól jelentés i. m. 62.

⁸⁰ „A magunk részéről azok közé tartozunk, akik nem helyeselték a Múzeumi Levéltárnak az Országos Levéltár épületébe való telepítését. (...) A látszat azt mutatja, hogy azok a beolvasztási szándékok, melyek a Múzeumi Levéltár hurcolkodásával kapcsolatban a napilapokban megjelentek, nem lehettek egészen légből kapottak. Mindenesetre arra kellene törekedni, hogy a Múzeum Levéltára is saját otthon nyerjen, mert különben belátható időn belül egy fiók Országos Levéltár építésére lesz szükség.” *Házi Jenő*: A magyar levéltárvédelem kérdéséhez. Levéltári Közlemények 10. (1932) 3–4. sz. 322.

⁸¹ MNL OL Y 1 864/1927. Bakács tanulmányában nem jelzi, hogy az Országos Levéltár hivatkozott aktái csak a Nemzeti Múzeum leveleinek eredeti példányait őrzik, Dőry és Csánki levelei viszont csak Dőry keze írásával és Csánki javításaival tarkított kéziratok formájukban maradtak meg. A történések megfelelő rekonstrukciójához szükség van mind az Országos Levéltár, mind a Széchényi Könyvtár, mind pedig a Gyűjteményegyetem vonatkozó aktáinak áttekintésére. Hogy a kezdeményező levelet Dőry saját nevében küldte el Hómannak, az egyértelműen kiderül a Jakubovics Emil által Dőryhez címzett válaszlevélből, melynek egy-egy példánya megtalálható a MNL Irattárában (Y 1 997/1928.), valamint az OSZK Irattárában (619/1928.) is.

írt Dőrynek, csak majdnem nyolc hónappal később, 1928. október 12-én született meg.⁸² Miután Jakubovics levelére az Országos Levéltár nem reagált, Hóman néhány héttel később – Lukinich sürgetésére⁸³ – személyesen írt Csánkinak oly formában, mintha az első, Dőrytől jött levél az Országos Levéltár főigazgatójától származott volna, ezzel kényszerítve Csánkit a közvetlen kapcsolatfelvételre.⁸⁴ Hóman jól tudta, hogy Csánki az Országos Levéltárba „bekebelezett” levéltárakból származó iratokon túl elsősorban a Múzeumi Levéltár okleveleinek megszerzésére törekszik, ezért azt az utasítást adta a tárgyalással megbízott munkatársainak, hogy cserealapként jelentsék be a Múzeumi Levéltár igényét minden olyan oklevélre, kéziratra és nyomtatványra, mely nem képez szorosan vett aktamellékletet. Az Országos Levéltár számára elfogadhatatlan feltétel következtében az iratcserével kapcsolatos 1928. december 20-án lefolytatott tárgyalás természetesen nem vezetett eredményre,⁸⁵ Csánki pedig a Hómannal való további egyeztetések helyett 1929. március 2-án saját hatáskörben a Gyűjteményegyetem Tanácsa elé terjesztette az ügyet.⁸⁶ Erre az első pillanatban inkorrektnek tűnő lépésre azért került sor, mert néhány nappal korábban, február 21-én kelt beadványában Hóman mint a Nemzeti Múzeum Főigazgatója „a szervezeti kérdés érintetlenül hagyása mellett” arra tett javaslatot ugyancsak a Gyűjteményegyetem Tanácsának, hogy a Széchényi Könyvtár mellett – melynek vezetését Lukinich távozását követően⁸⁷ személyesen vette át – az addig a Könyvtárhoz tartozó Levéltár és Hírlaptár mint a Nemzeti Múzeum Levéltára, illetve Hírlaptára önálló múzeumi osztályokként működjenek tovább.⁸⁸ Bár Hóman a Tanács előtti szóbeli indoklásában arra hivatkozott, hogy a Levéltár és Hírlaptár „nemrég történt helyi elkülönítése” teszi szükségessé az önálló

⁸² OSZK Irattár 619/1928. és MNL OL Y 1 997/1928. Jakubovics Emil válaszevele Dőry Ferencnek, 1928. okt. 12.

⁸³ OSZK Irattár 619/1928. Lukinich Imre levele Hóman Bálintnak, 1928. nov. 20.

⁸⁴ MNL OL Y 1 788/1929. Hóman Bálint levele Csánki Dezsőhöz, 1928. dec. 1. Hóman a levélben minden bizonnyal szándékosan helyettes államtitkárnak címezte Csánkit, aki e címet országos levéltári főigazgatói kinevezésével egy időben, 1919 januárjában kapta meg a Károlyi-kormánytól. Lásd *Dőry É.*: Dr. Csánki Dezső i. m. 9.; *Sashegyi O.*: Az Országos Levéltár személyzeti viszonyai i. m. 36. Klebelsberg felterjesztésére a Kormányzó 1924. nov. 15-én adományozott államtitkári címet Csánkinak, s ezzel Hóman nyilván tisztában is volt. Csánki címadományozásáról lásd Levéltári Közlemények 2. (1924) 2. sz. 188.

⁸⁵ Az iratcserével kapcsolatos 1928. dec. 20-ai tárgyalás menetét az MNL OL Y 1. 1190/1928. aktában található jegyzőkönyv töredékek és tisztaatok alapján részletesen ismerteti. *Bakács I.*: A Magyar Országos Levéltár és a Magyar Nemzeti Múzeumi Levéltár i. m. 315–316.

⁸⁶ MNL OL Y 1 1190/1928. „Az Országos Gyűjteményegyetem Tanácsa Tekintetes Elnökségének”, 1929. márc. 1. Csánki előterjesztésének csak a Dőry keze által írt, s Csánki által javított és láttamozott kézíratos változata maradt meg.

⁸⁷ OSZK Kt Fond 116/64, valamint MNL OL K 726 15. cs. 132/1929. Lukinichot 1929. jan. 24-én nevezte ki a Kormányzó nyilvános rendes tanárnak. Lásd Lukinich könyvtárigazgatói pozíciójából való felmentésével és egyetemi rendes tanári kinevezésével kapcsolatos iratok.

⁸⁸ MNL OL K 726 15. cs. 167/1929.; MNL OL K 726 15. cs. 218/1929.

osztályok létrehozását, sokkal inkább arról volt szó, hogy Lukinich távozása után Hóman egy olyan belső szervezeti konstrukciót akart kialakítani,⁸⁹ mely egyrészt elejét veszi újabb Klebelsberg-ejtőernyős kinevezésének, másrészt megnehezíti az intézmények közötti gyűjtemény-átvételek és -cserék adminisztratív lehetőségét. Mint láttuk, az 1922. évi törvény 3. §. 5. pontjára hivatkozva Lukinich könyvtárigazgatóként 1924-ben a Széchényi Könyvtár szervezetébe tartozó Múzeumi Levéltárból minden adminisztratív nehézség nélkül adhatta át Hóman feje felett a Történelmi Társulat letétben lévő okleveleit az Országos Levéltárnak. A szervezeti átalakítás preventív volta abból is kitűnik, hogy Hóman az 1934. évi VIII. tc. életbe lépését követően e különvált táarakat, természetesen az Országos Levéltárral jogilag egyesülő Múzeumi Levéltár kivételével, ismét egyesítette a Széchényi Könyvtárral.

Miután Csánki joggal feltételezhette, hogy Hóman az önálló levéltári osztály megalakításával egy időben a két intézmény között megindult iratcsere-tárgyalásokat is zátonyra kívánja futtatni, egyenesen a Tanácshoz fordult, ám csalódnia kellett. Előterjesztését „hozzászólás végett” továbbküldték Hómannak,⁹⁰ aki csak négy hónappal később, 1929. július 2-án Csánkinak küldött levelében reagált annak tartalmára.⁹¹ Levelében Hóman elsősorban azt nehezményezte, hogy Csánki kettőjük személyes egyeztetését negligálva idő előtt fordult a Gyűjteményegyetem Tanácsához, és megbeszélésüket – a nyári szabadságára való tekintettel – csak őszre javasolta megtartani. Miután azonban Csánki nem kezdeményezett, néhány hónappal később Hóman egy második, terjedelmes levélben ismertette az Országos Levéltár főigazgatójával a két intézmény közötti iratcserével kapcsolatos álláspontját.⁹²

Csánkinak a Gyűjteményegyetem Tanácsához küldött előterjesztése szerint az Országos Levéltár állagához tartozó levéltárakból származó és az idők folyamán „vétel, ajándék vagy csere” útján a Múzeum Levéltárába került iratok „használatlanokká” váltak a kutatók számára, mivel azokat szakszerűtlenül, a proveniencia elvét figyelmen kívül hagyva, évrendezett állapotban, megfelelő nyilvántartások és segédletek nélkül őrzik, s ennek következtében a tudományos kutatás számára „el vannak temetve”. A Múzeumi Levéltár iratanyagai közül az úgynevezett Törzsanyag nem levéltár, mivel nem képez „organikus összefüggő egészet”, s „lehet nagyobb, vagy kisebb, növekedhet, vagy fogyhat, de melynél megcsonkításról nem lehet beszélni úgy, mint pld. az Országos Levéltárnál,

⁸⁹ MNL OL K 726 16. cs. 456/1929 A belső szervezeti átalakítás nyomán, melyet Klebelsberg 1929. máj. 16-án kelt hivatalos leiratában engedélyezett, a Hírlaptár és a Levéltár már nem voltak többé a Széchényi Könyvtár részei, hanem önálló múzeumi osztályokká váltak.

⁹⁰ MNL OL K 723 15. cs. 206/1929. A felzeten található hivatalos rájegyzéseken túl az akta üres, tehát Hóman a neki „visszakérőleg” továbbított beadványt magánál tartotta.

⁹¹ MNL OL Y 1 788/1929. Hóman Bálint levele Csánki Dezsőhöz, 1929. júl. 2.

⁹² MNL OL Y 1 1307/1929. Hóman Bálint levele Csánki Dezsőhöz, 1929. nov. 16.

amelyre nézve a provenienciájuk szerint odatarozó iratok kiszakítása a levéltári állag sérelmét jelenti”. A Múzeumi Levéltár másik nagy egységének, a családi iratanyagok letétjeinek pedig legfőbb szakmai ismerve csak az, hogy tulajdonosaik hozzájárulása nélkül más intézménybe való áthelyezésük jogi akadályba ütközik. Ám ha ezek a családi levéltárak nem lennének, „fel volna vethető az a kérdés is, vajon az Országos Levéltár mellett van e egyáltalán értelme és jogosultsága a Nemzeti Múzeum könyvtárában egy külön levéltári osztály fenntartásának”. Legnyomósabb érve azonban – mely egyébként, akarata ellenére, a Gyűjteményegyetem szervezetének jogi ambivalenciáját is felvetette – arra vonatkozott, hogy mind az Országos Levéltár, mind pedig a Múzeumi Levéltár iratai „állami tulajdonban” vannak, ezért egyik intézmény esetében sem lehet az iratcsere következményeképpen anyagi veszteségről beszélni.⁹³

Hóman válaszában először is a Gyűjteményegyetem intézményeinek Klebelsberg által kialakított sorrendiségét cáfolta meg, kijelentve, hogy a Nemzeti Múzeum, „az első hazai, tudományos célzattal létesített közgyűjtemény”, már akkor a tudományos kutatás szolgálatában állt, amikor az Országos Levéltár jogelődjei még csak zárt hivatali irattárakként egzisztáltak, ezért a Múzeumi Levéltár feleslegességével kapcsolatos felvetést „még csak vitatni sem érdemes”. A Múzeumi Levéltár Törzsgyűjteménye Csánki állításával szemben történetileg kialakult levéltári egység, s ennek következtében a proveniencia elve ugyanolyan mértékben érvényes e gyűjteményre is, mint az Országos Levéltár állagaira. A proveniencia elve a Törzanyag tekintetében kétféle értelemben vethető fel. Egyrészt beletartozik-e az adott oklevél a Múzeumi Levéltár gyűjtési körébe, másrészt kiszakított része-e az Országos Levéltár valamelyik történetileg kialakult levéltári egységének.⁹⁴

Mivel nem feltételezhetjük, hogy Hóman nem volt tisztában a proveniencia elvével, fogalmazzunk úgy, hogy saját véleményének alátámasztása érdekében többszörösen is „rugalmasan kezelte” a tényeket. Minden bizonnyal pontosan tudta, hogy a Nemzeti Múzeum Levéltárának Törzsgyűjteménye nem egy szervesen létrejött levéltári egység, hanem rendkívül heterogén levéltári iratok és oklevelek összessége, mely az idők folyamán épp a proveniencia elvének teljes figyelmen kívül hagyásával gyarapodott. Az is nehezen képzelhető el, hogy ne tudta

⁹³ MNL OL Y 1 1190/1928.

⁹⁴ „Ebből következőleg elvileg ki kell rekeszteniünk a cseréből a Magyar Nemzeti Múzeum egész okleveles anyagát, mert éppen az a középkori anyag és annak későbbi korból származó rendszeres másolatgyűjteményei alkotják a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárának törzset, és immár ötnegyed század óta épp ez irányban folyik rendszeres gyűjtésük, másrészt pedig az Országos Levéltárban nincsenek olyan középkori levéltárak, melyek szerves egységül kerültek oda és ilyenekül volnának tekinthetők.” MNL OL Y 1 1307/1929. Hóman Bálint levele Csánki Dezsőhöz, 1929. nov. 16.

volna, Herzog József az iratcsere ügyének felmerülése idején kezdte el a Levéltári Közleményekben publikálni *A Magyar Kamarai Levéltár* című tanulmányosorozatot, melyből minden érdeklődő értesülhetett arról a tényről, hogy a magyar és a szepesi kamarai igazgatóság irattára, ha nem is feltétlenül aktamellékletként, de a hivatali ügyintézésrel szoros összefüggésben számos középkori oklevelet őrzött.⁹⁵ Sokkal inkább arról volt tehát szó, hogy Hóman – akár valóban kényszerűségből –, de a klebelsbergi kulturális vezetés kétarcúságához⁹⁶ igazodva próbálta meg szakmai elképzeléseit oly módon megvalósítani, hogy nagyon is határozott akaratának érvényesítésével egy időben ne veszítse el a kultuszminiszter támogatását. Főigazgatói kinevezése óta pontosan tudta, hogy Klebelsberg a Nemzeti Múzeum adminisztratív egységének megszüntetésével és tárainak szétbontásával létre kíván hozni egy szervezetileg önálló Természettudományi, Néprajzi és egy Történeti Múzeumot,⁹⁷ (a létrehozandó új közgyűjtemények elnevezése, és elhelyezésének lehetséges helyszínei Klebelsberg beszámolóiban időről időre változtak), a Széchényi Könyvtárat pedig az Egyetemi Könyvtár, valamint az Akadémiai Könyvtár bekebelezésével Nemzeti Könyvtárrá alakítaná.⁹⁸ E grandiózus terv szerves része lett volna a Múzeumi Levéltárnak az Országos Levéltárral való egyesítése is. Hóman azzal is tisztában volt, hogy Klebelsberget egyáltalán nem érdekli sem az Egyetemi Könyvtár, sem pedig a Nemzeti Múzeum speciális, egy miniszteri tollvonással felül nem írható jogállása, és elképzelései megvalósítása érdekében minden követ meg is mozgat. Klebelsberg ugyanis az Egyetemi Könyvtárnak a Gyűjteményegyetembe való beolvasztásával kapcsolatos első indítványa megtétele idején is tisztában volt az Egyetemi Könyvtár különleges jogállásával és speciális ügymenetével, mivel 1921-ben mint a Történelmi Társulat elnöke és a Bécsi Történeti Intézet megalapítója már e különleges jogállásból adódó ügymenetet megkerülve próbálta meg keresztülvinni Mályusz Elemér alkalmazását az Egyetemi Könyvtárban.⁹⁹ Míg azonban Hóman Klebelsbergnek

⁹⁵ *Herzog József: A Magyar Kamarai Levéltár I–III. Levéltári Közlemények* 6. (1928) 1–4. sz. 1–52., 7. (1929) 3–4. sz. 155–192. és 9. (1931) 3–4. sz. 226–283. A tanulmányosorozatot Herzog a Történeti Társulat megbízásából írta meg. *Kálnoki Kiss Tamás: Vázlatrajz egy pályaképhez. Herzog József országos levéltári főigazgató emlékének ébresztése.* In: *Magyar levéltáros-életpályák a XIX–XX. században.* Szerk. Sipos András. Bp. 2004. 47.

⁹⁶ Klebelsberg kétarcú kultúrpolitikájáról lásd *Büky Orsolya: A szellem lovagjai* i. m. 41–64.

⁹⁷ Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem Tanácsa 1922. évi november hó 18-iki alakuló ülésén mondott elnöki megnyitó-beszéd. In: Gróf Klebelsberg Kuno beszédei i. m. 126.

⁹⁸ „A közgyűjteményeknél talán sehol sincs annyira szükség a Gyűjteményegyetem összefogó, rendező szerepére, mint éppen a könyvtárügy terén. Mint kultuszminiszternek egyik főkötelességem, hogy a tudományos kutatás szabadságát garantáljam, de mint organizátor kérem, viszont nekem biztosítsák a szervezés szabadságát. Engedjenek nekem szabad kezét, hogy könyvtárügyünk bajain rendszeres akcióval segíthessek.” Uo. 127.

⁹⁹ „Ma kaptam Klebelsberg úrtól levelet. Ő azt akarja, hogy Mályuszt, akit te jól ismersz, s tőled is dicsérni hallottam, nevezze ki a Miniszter hozzánk segédőrré, s egyszersmind szabadságolja ad Grecas

a Nemzeti Könyvtárral kapcsolatos elképzeléseit maximálisan támogatni tudta, sőt az azzal kapcsolatos saját fejtegetéseiben ugyanazokat a felemás érveket használta fel,¹⁰⁰ melyeket a kultuszminiszternek a Nemzeti Múzeum adminisztratív és szervezeti egysége megszüntetésére irányuló kísérletei alkalmával az arra adott hivatalos állásfoglalásaiban oly energikusan utasított vissza, saját intézménye történeti, jogi és kegyeleti érvekkel alátámasztott elsőbbségének elvéből egy pillanatra sem engedett. Hóman Klebelsberghez való viszonyát tehát a számára is vállalható ügyekben maximális lojalitás és együttműködés, ezzel párhuzamosan viszont saját kultúrpolitikai koncepciójának kitartó és szisztematikus védelmezése jellemezte.

Gyűjteményegyetem kontra Nemzeti Múzeum

Kultúrpolitikai koncepciójának legrészletesebb kifejtésére Hómannak az 1927-ben Magyar Zoltán szerkesztésében megjelent, *A magyar tudománypolitika alapvetése* című kötetben volt lehetősége. Írásában Hóman nemcsak a Nemzeti Múzeum történeti nevének és belső szervezeti egységének a megőrzése érdekében vetette fel ismét a Gyűjteményegyetem Magyar Nemzeti Múzeum néven való újjáalakításának szükségességét, hanem részletesen szolt azokról a közgyűjteményi szervezeti átalakításokról is, melyeket azután már kultuszminiszterként az 1934. évi VIII. tc. alapján végre is hajtott.¹⁰¹ Ám a kötetben Hóman csak a múzeumok és könyvtárakkal kapcsolatos szakkérdéseket tárgyalhatta. A levéltárakról szóló alfejezet megírására ugyanis nem ő, hanem Szekfű Gyula kapott megbízást, aki a Múzeumi Levéltár bemutatásánál nemcsak a proveniencia elvét figyelmen kívül hagyó évrendezésnek és a jegyzékek teljes hiányának a tudományos kutatást súlyosan megnehezítő voltáról szolt, de az Országos Levéltárból származó iratok

Cal., hogy Bécsben, a levéltárakban dolgozhassék. Nekem azt írja, ha a Miniszter úr leküldi ügyét, mi, vagyis, hogy én tegyünk kedvező felterjesztést. Mi ezt mindenesetre a közügy iránti érdekből tehetjük, de nem tudom, tudja e Kl. úr, hogy ez könyvtárbizottsági és tanácsi ügy, s ez oly gyorsan elintéződni nem fog [...] az autonómia ebben sem kerülhető ki.” OSZK Kt Fond 15/527 Ferenczi Zoltán levele Hóman Bálinthoz, 1921. júl. 17.

¹⁰⁰ „Bár a könyvtárak szaporodása és gyarapodása igen örvendetes kulturális jelenség, fővárosi köz-könyvtáraink gyűjtőmunkássága sürgős revízióra szorul. Normális viszonyok közt sem indokolható, mai helyzetünkben pedig egyenesen megengedhetetlen öt-hat közkönyvtár azonos irányba való fejlesztése. [...] A végső, ideális megoldás természetesen a Múzeum, Egyetem és Akadémia könyvtárainak egy modern berendezésű központi épületben való helyrajzi egyesítése, vagyis az igazi Nemzeti Könyvtár megteremtése volna.” *Hóman Bálint*: Múzeumok, könyvtárak, levéltárak. In: *A magyar tudománypolitika alapvetése*. Szerk. Magyar Zoltán. Bp. 1927. 330. Hóman pontosan tudhatta, hogy Nemzeti Könyvtárat e három különböző jogállású közgyűjtemény „helyrajzi egyesítésével” létrehozni nem lehet.

¹⁰¹ *Hóman Bálint*: Múzeumok, könyvtárak, levéltárak. In: *Magyar Z.*: *A magyar tudománypolitika* i. m. 321–323.

visszaadását a Múzeumi Levéltár mellett a Széchényi Könyvtár Kézirattára vonatkozásában is felvetette.¹⁰²

A klebelsbergi kulturális vezetés kétarcúságára jellemző az is, hogy bár eltérő szakmai elképzelései ellenére Hóman látszólag minden tekintetben élvezte Klebelsberg jóindulatát, 1929 júniusában mégis a lapokból kellett megtudnia, hogy a kultuszminiszter a Nemzeti Múzeum Természettudományi Tárát Szegednek, Néprajzi Tárát pedig Debrecennek kívánja felajánlani.¹⁰³ Hómannak nem lehetett kétsége afelől, hogy míg Klebelsberg a kultuszminiszteri székben ül, addig időről időre számíthatnia kell hasonló meglepetésekre, éppen ezért folyamatosan „résen volt” annak érdekében, hogy a hasonló próbálkozásoknak idejében elejét vegye. A Csánki által kezdeményezett iratcserével kapcsolatos, szakmailag megkérdőjelezhető állásfoglalásának oka tehát nem Hóman hiányos levéltártani ismereteiben, hanem a jogilag és szakmailag is tisztázatlan kultúrpolitikai struktúrában keresendő, melynek ellentmondásait Hóman nemcsak kitűnően átlátta, hanem saját szakmai elképzeléseinek megvalósítása érdekében fel is tudta használni.

A Gyűjteményegyetemet létrehozó 1922. évi XIX. tc. 1. §-a alapján a Gyűjteményegyetem ugyan az államtól különálló jogi személyiség volt, ám saját pénzügyi alap híján alkalmazottait továbbra is állami alkalmazottaként a Magyar Államkincstártól kapták a fizetésüket, s mint ilyenek továbbra is a Magyar Állam szolgálatában álltak.¹⁰⁴ Ez a kettőség a későbbiekben sem válto-

¹⁰² *Szekfü Gyula*: Levéltárak. In: *Magyary Z.*: A magyar tudománypolitika i. m. 336–338.

¹⁰³ „A vidéki városoknak folyó év június 6-án, Miskolcon tartott kongresszusán Szeged szab. kir. város polgármestere a kultúrintézményeknek a vidéki egyetemi városok között leendő decentralizálását, s a Magyar Nemzeti Múzeum természetrajzi és néprajzi gyűjteményeinek Szeged és Debrecen városokban leendő elhelyezését javasolta. Nagyméltóságod a felszólalásra a kongresszuson és ezt követően a Pesti Napló folyó hó 9-i számában adott válaszából, valamint nekem rövid úton tett közléséből kitűnően e tervet alapos megfontolás tárgyává kívánja tenni. [...] A polgármester úr azon indítványát azonban, hogy ez intézményeknek a magyar fővárosban az egész nemzet és a magyar tudományosság centrális intézményeként létesült országos közgyűjtemények megcsonkításával és széttagolásával vessék alapjuk, illetőleg, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumnak az eredeti elgondolás és történeti fejlődés szerint szerves egységet alkotó gyűjteményei és osztályai közül egyik vagy másik vidékre helyeztessék, s ezzel a Magyar Nemzeti Múzeum szervezeten és helyrajzilag szétbontassék, jogi történeti és közművelődési okokból egyaránt aggályosnak és megvalósíthatatlannak tartom.” MNL OLMNL OL K 726 16. cs. 515/1929. Hóman Bálint memoranduma Klebelsberg Kuno számára, 1929. jún. 11. Szeged polgármesterének javaslata mögött természetesen ez esetben is Klebelsberg állt, aki terveinek (Nemzeti Könyvtár, Lágymányosi Dahlem) megíúsítása miatt nagyon megehezelt a fővárosra. Klebelsbergnek az ügyvel kapcsolatos írását lásd Magyar Hanza. Pesti Napló, 1929. június 9. 1–2.

¹⁰⁴ 1922. évi XIX. tc. 1. §. „Az intézetnek ez a jogi helyzete személyzetüknek állami alkalmazotti mivoltát nem érinti.” 1922. évi XIX. tc. nemzeti nagy közgyűjteményeink önkormányzatáról és személyzetükről. Hivatalos Közlöny 30. (1922) 18. sz. 321.; Indoklás a nemzeti nagy közgyűjteményeink önkormányzatáról és személyzetük minősítéséről szóló törvényjavaslatához. In: Gróf Klebelsberg Kuno beszédei i. m. 96.; A Gyűjteményegyetem állami költségvetéséről lásd A Magyar Állami Költségvetése az 1923/1924. számadási évre. Bp. 1924. 94–98. és A Magyar Állam Költségvetése az 1932/1933. számadási évre. Bp. 1933. 62–65. között megjelent köteteit.

zott, s ezért Csánki a felterjesztésében jogosan írhatta meg azt a véleményét a Gyűjteményegyetem Tanácsának, hogy mind az Országos Levéltár, mind pedig a Múzeum Levéltár iratai állami tulajdonban vannak. Ezzel szemben válaszában Hóman ugyancsak jogosan hivatkozhatott arra, hogy a szóban forgó iratok nem a magyar állam, hanem a Gyűjteményegyetem tulajdonát képezik.

Ugyanez a jogi tisztázatlanság húzódott meg a Gyűjteményegyetem elnöki pozíciójának kérdése mögött is. A törvény 2. §. 3. pontja értelmében „a Tanácsban alakulása és a munkálatok megindulása idején a vallás- és közoktatásügyi miniszter elnököl, utóbb a Tanács jelölése alapján öt évről öt évre elnököt nevez ki”. Klebelsberg öt évvel később, 1927 októberében közölte a Tanáccsal, hogy az elnökséget „mint a hivatali állásával egybekötött tisztséget, nem kívánja tovább a maga részére fenntartani”, viszont a Tanács 1927. október 29-én tartott teljes ülésén természetesen Klebelsberget jelölte az elnöki tisztségre, aki a jelölést elfogadva 1932. október 29-ig ismét a Tanács élére került.¹⁰⁵ E pillanattól Klebelsberg személyében egyesült az önálló jogi személyiséggel rendelkező, de pénzügyi tekintetben az Államkincstártól függő Gyűjteményegyetem elnöki, illetve a Bethlen kormány vallás- és közoktatásügyi miniszteri pozíciója.¹⁰⁶ Nagyon valószínű, hogy a törvény megalkotásakor Klebelsberg is arra számított, hogy egy maga által felépített, jól kézben tartott szervezet elnöki tisztségét a későbbiekben a kultuszminiszteri tárca esetleges elvesztése után is megtarthatja. Érdekes kérdés, mi történt volna abban az esetben, ha Klebelsberg nem hal meg váratlanul 1932. október 12-én, hanem továbbra is aspirál az elnökségre, és *horribile dictu*, meg is választják. Hómant ugyanis az 1932. október 2-ai vallás- és közoktatásügyi miniszterré való kinevezése nem jogosította fel e kulturális kulcspozíció elfoglalására, s abban az időben a Tanácsban jóval kevesebb híve is foglalt helyet, mint Klebelsbergnek. A Tanács nagy befolyással rendelkező tagjai ugyanis – Csánki Dezső, Petrovics Elek, Végh Gyula, Berzeviczy Antal vagy Hekler Antal – úgy tekintettek Hómanra, mint aki gyors előrehaladását szakmai teljesítménye mellett elsősorban kultuszminiszter elődje jóindulatú támogatásának köszönhette.¹⁰⁷ Gogolák Lajos sokat idézett visszaemlékezésében

¹⁰⁵ Számok és dátumok a Gyűjteményegyetem 1922–30. évi történetéhez. In: Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem kiadványai II. ciklus I. füzet. Bp. 1931. 84.

¹⁰⁶ „Bár ez alkalommal már nem, mint kultuszminiszter, hanem mint a Gyűjteményegyetemnek autonóm módon megválasztott elnöke foglalom el e széket, mégis engedjék meg nekem, hogy mint kultuszminiszter mondjak a Tanácsnak köszönetet azért, hogy nagy közgyűjteményeink igazgatását a korábbi miniszteriális bürokratikus útról az 1922. évi XIX. törvénycikkben megjelölt autonóm útra minden fennakadás és zökkenés nélkül sikeresen átvette.” Dr. gróf Klebelsberg Kuno, m. kir. vallás- és közoktatási miniszter, elnöki megnyitó beszéde. In: Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem kiadványai V. füzet. Bp. 1929. 1.

¹⁰⁷ Előfordult, hogy Csánki és Petrovics a leveleikben mint tapasztaltabb, jóindulatú, de szigorú bátyjuk oktatták ki Hómant szakmai kérdésekről: „Óhajtasodhoz képest ide csatoltan küldöm a Kornis

Hómant mint „gr. Klebelsberg Kuno kreatúráját és hívét” jellemezte, s miután ő maga sohasem került vele közelebbi kapcsolatba, e jellemzés minden bizonynyal a Klebelsberg és Bethlen körül csoportosuló liberális konzervatív értelmiségi holdudvar véleményét tükrözte.¹⁰⁸

Nem véletlen tehát, hogy Hóman a régóta hangoztatott közgyűjteményi koncepciójának megvalósítása érdekében létrehozott 1934. évi VIII. tc.-be olyan biztosítékokat igyekezett beépíteni, melyek egy a Klebelsbergéhez hasonló fordulat esetén is lehetővé teszik saját maga számára az irányítás kéz-bentartását.¹⁰⁹ A Magyar Nemzeti Múzeumról szóló 1934. évi VIII. tc. 4. §. 1. pontja szerint az elnöki tisztség viselésének ideje öt évről hat évre emelkedett, az ügyvezető alelnöki tisztség kétévenkénti vetésforgója megszűnt, és a választott alelnök hivatali ideje is hat évre szült. Az első alelnök Herzog József lett, majd az ő 1941. december 29-én bekövetkezett halála után a Tanács Hóman legjobb barátját, a hivatali karrierjében vele emelkedő Pasteiner Ivánt választotta meg, aki 1944. november 15-ei lemondásáig töltötte be ezt a hivatalt. Hóman Klebelsberg kulcsembereit, Csánki Dezsőt, Végh Gyulát, Petrovics Eleket, Hubay Jenőt, Korányi Sándort, Grósz Emilt nyugdíjazta, s helyüket a személyével maximálisan lojális emberekkel töltötte be. Ám e törekvése nem oldotta fel a Gyűjteményegyetem esetében már jelenlévő szakmai és szervezeti ambivalenciákat, ellenkezőleg, a Hóman által előrelátóan és alaposan körül-bástyázott elnöki pozíció, illetve a kultuszminiszteri jogkör ellentmondásai miatt a későbbiekben súlyos következményekkel járt. Hóman ugyanis vallás- és

Gyulához székfoglalója alkalmából intézett akadémiai osztályelnöki beszédem szövegét. Azt hiszem ebből nem árad Feléd semmiféle érzelmi támadás, de nyilvánvaló, hogy aki ilyen dolgozatot, mint »A magyar történetírás új útjai«, kiad, el kell készülnie legalább is a védelemre. Én, mint »senior«, indítva éreztem magamat, hogy legalább is ne hallgassak, s ha csak lehet, mondjam el véleményemet.” OSZK Kt Fond 15/385 Csánki Dezső levele Hóman Bálinthoz, 1931. ápr. 17. Petrovics Elek a Gyűjteményegyetem alelnökeként oktatta ki Hómant mint kultuszminisztert – amikor az hivatalból az Országos Levéltár vezetőváltását követő átadás-átvétel során a könyvtár értékleltárát kérte – miszerint a könyvtári katalógusok nem tartalmazzák a könyvek értékét, ugyanis azok szakmai és nem értékleltárak, s ilyen típusú leltárt Hóman sem az Széchényi Könyvtárban, sem az Egyetemi Könyvtárban nem talál. MNL OL K 636. 649. d. Petrovics Elek levele Hóman Bálinthoz, 1933. ápr. 1.

¹⁰⁸ *Gogolak Lajos*: Romemlékek I. Holmi 12. (2001) 3. 301.

¹⁰⁹ „Az átszervezés kapcsán gondoskodni kívántam az előlépések és a megfelelő succrescentia lehetőségnek biztosításáról is. Az átszervezés során végrehajtott nyugdíjazások az utolsó öt évben 38 új alkalmazásra és 34 ifjú ideiglenes foglalkoztatására adtak lehetőséget. S a ma szolgálatban álló tudományos tisztviselőknek 96 százaléka, a gazdasági és segéd-tisztviselőknek pedig 84 százaléka részesült kinevezésben, előléptetésben, vagy címadományozásban. Oly eredmény, aminőre öt év előtt a legvérmesebb fantáziával sem gondolhattunk s mely különös jelentőséggel bír, mert a legjobb törvény és szabály, a legtökéletesebb szervezet és leglelküismeretesebb igazgatás sem vezethet komoly és jó eredményekhez megfelelő személyek hivatásukat átérző és e mellett megelégedett tisztviselők nélkül.” Hóman Bálint beszéde a Nemzeti Múzeum teljes ülésén, 1937. dec. 21. Magyar Országos Tudósító 19. (1937) 219. sz. 105.

közoktatásügyi miniszteri pozíciójáról való lemondását követően is a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának elnöke maradt, és különböző szakmai ügyekben sorozatosan szembekerült Szinyei Merse Jenő vallás- és közoktatásügyi miniszterrel, aki a Magyar Nemzeti Múzeum minden autonómiája és önkormányzatisága ellenére felettes hatósága volt.¹¹⁰ Jó példa a hatáskörök tisztázatlanságára, hogy a Nemzeti Múzeum keretébe tartozó intézmények gyűjteményei többek között éppen a műtárgymentésekkel kapcsolatos, egymásnak ellentmondó utasítások és intézkedések következtében szenvedtek súlyos háborús károkat.

1942. szeptember 12-én Budapest első bombatámadását követően a Nemzeti Múzeum Tanácsa rendkívüli ülést tartott, amelyen Hóman Bálint elnök ismertette a Nemzeti Múzeum kötelékébe tartozó intézmények gyűjteményeinek biztonságos elhelyezésével kapcsolatos javaslatait.¹¹¹ Az ülésen Német Mária vélekedésével ellentétben¹¹² a Tanács nem mondta ki a gyűjtemények épületekből való elszállításának tilalmát, ez a lehetőség akkor szóba sem került. A Tanács Hóman javaslati nyomán általános rendszabályok bevezetéséről döntött, illetve megállapodás született arról, hogy a főigazgatók intézményeiken belül, annak helyrajzi elhelyezkedését és belső lehetőségeit mérlegelve saját hatáskörben tehetnek lépéseket gyűjteményeik biztonságba helyezése érdekében.

1942. december 15-én Nemerkenyi János a Nemzeti Múzeum gazdasági hivatalának műszaki tanácsosa elküldte a Nemzeti Múzeum főigazgatóihoz a Honvédelmi Minisztérium által kiadott *Utasítás a sorolt vagyontárgyak légmentesítésének megszervezésére és működtetésére a 137.200/Eln. 35.-1942. sz. rendelethez* című kiadványt,¹¹³ és felkérte őket, adjanak tájékoztatást arról, hogy az abban lefektetett irányelvekhez képest milyen intézkedéseket kívánnak tenni intézményük értékeinek megóvása érdekében.¹¹⁴ A 137.200/Eln. 35.-1942. sz. rendelet

¹¹⁰ „A minisztérium illetékes ügyosztályának vezetője kifejtette előttem, hogy szükségét látná a jelölőjog korlátozásának és a miniszter visszautasítási joga helyett a tanács jelölésével szemben is érvényesülő korlátlan elhatározási joga visszaállításának. E felfogás a gyakorlatban már a legutóbbi kinevezések során érvényesült, és igen kellemetlen helyzet elé állította az autonómiát, mely semmi esetre sem kívánna a vallás- és közoktatási miniszter úrral szemben állást foglalni. [...] Ezeket a terveket és törekvéseket igen nagy aggodalommal szemlélem, mert éppen a mai viszonyok közt sokszorosán fontos a magyar tudomány szempontjából az önkormányzat teljességének fenntartása. Az autonómia meggyengítésével, jogainak csorbításával, tekintélyének aláásásával – meggyőződésem szerint – a tudományos szempontok elhalványulásának, s az intézmények hanyatlásának útján indulnánk el.” MNL OL K 726 57. cs. 48/1944. Hóman Bálint: Megjegyzések a levéltárakról szóló törvény tervezetéről, 1944. febr. 13.

¹¹¹ MNL OL K 726 302/1942.

¹¹² *Németh Mária*: Az Országos Széchényi Könyvtár értékeinek mentése a második világháború közepétől, 1942-től 1946-ig. In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1994–1998. Bp. 2000. 300.

¹¹³ Utasítás a sorolt vagyontárgyak légmentesítésének megszervezésére és működtetésére a 137.200/Eln. 5.-1942. sz. rendelethez. Bp. 1942.

¹¹⁴ OSZK Irattár 25/1943.

szerint a Nemzeti Múzeum felügyelete alá tartozó hivatali és üzemi épületek a sorolt vagyontárgyak I. csoportjába tartoztak, és a légoltalmi intézkedési jogkör tekintetében a Honvédelmi Minisztérium diszponált felettük.¹¹⁵ Miután azonban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (a továbbiakban: VKM) és a Nemzeti Múzeum Tanácsa kettős döntéshozói jogkörébe a Honvédelmi Minisztérium illetékesei is bekapcsolódtak az amúgy is nehézkes ügyintézesek menete még inkább lefékeződött. 1943. február 4-én Csernyánszky Mária a Történeti Múzeum Iparművészeti Tárának helyettes igazgatójaként a rábízott értékek becsomagolásához 300 ládát kért a Nemzeti Múzeum Gazdasági Hivatalától, mivel azonban sem ládákat, sem választ nem kapott, drámai hangú felterjesztést intézett a Nemzeti Múzeum Tanácsához, melyben kijelentette, hogy miután a rábízott védelmi intézkedéseket megfelelő támogatás és segítség híján nem képes végrehajtani, a továbbiakban nem vállalhat felelősséget az Iparművészeti Tár műkincseit érintő esetleges károkról.¹¹⁶ Fél Editnek a *Néprajzi Értesítő*ben közzétett beszámolója szerint a Tanács 1943 februárjában elrendelte ugyan kiállításai leszerelését és elcsomagolását, de „a csomagolás módjára (csomagoló anyagok, leltári jegyzékbevétel stb.) semmiféle részletesebb utasítást nem közölt”, és a munka elvégzésére is „igen korlátozott anyagi lehetőségeket” biztosított. A Néprajzi Múzeum munkatársainak elkeseredését fokozta, hogy miután az elcsomagolt kiállítási tárgyakat tartalmazó ládáknak helyett kellett szorítaniuk raktárjaikban, a kényszerű „összeszűfülés” miatt a rendezett raktári anyagot „igen nagy károsodás érte”.¹¹⁷

Schiller Rezső a Nemzeti Múzeum gazdasági hivatalának igazgatója által készített 1943. február 22-án kelt jelentéséből¹¹⁸ egyértelműen kiderül, hogy az épületeken kívüli, fővárosi vagy vidéki óvóhelyeken való elhelyezést egyik illetékes döntéshozó sem ellenezte, a főigazgatók viszont saját intézményeik lehetőségeit mérlegelve, illetve a rájuk hárult felelősség súlya alatt különbözőképpen foglaltak állást ebben a kérdésben. Az Iparművészeti Múzeum munkatársai, minden bizonnyal elsősorban a felterjesztést író Csernyánszky Mária és Voit Pál arról tájékoztatták Schillert, hogy a múzeum raktárában mindössze 150 ládányi anyagot tudnak biztonságosan elhelyezni, a „többbit vidékre kellene szállítani”. A jelentés szerint a Néprajzi Múzeum ugyancsak

¹¹⁵ Az m. kir. honvédelmi miniszter 1942. évi 135.000. eln. 35. számú rendelete az I. légoltalmi csoportba sorolt építmények és a II. légoltalmi csoportba sorolt vagyontárgyak (építmények és ipartelepek) légoltalmáról. 1942. febr. 14. Magyar Rendeletek Tára I. Bp. 1942. 405.

¹¹⁶ MNL OL K 726 53. cs. 94/1943.

¹¹⁷ *Fél Edit*: A Néprajzi Múzeum gyűjteményei 1943-ban. *Néprajzi Értesítő* 35. (1943) 3–4. sz. 257–259.

¹¹⁸ MNL OL K 726 53. cs. Rövid összefoglaló az egyes intézményeknél megtörtént, folyamatba tett, illetve megindított légoltalmi intézkedésekről, 1943. febr. 22.

400 láda vidékre szállítását kérte, Jánossy Dénes, az Országos Levéltár főigazgatója viszont a leghatározottabban elutasította a vidéki óvóhelyekre szállítás gondolatát, arra hivatkozva, hogy ez esetben nem lehetne garantálni „sem a biztonságot, sem az állományvédelmet”. A Szépművészeti, a Történeti és a Természettudományi Múzeum értékeinek elhelyezése „bombabiztos pincékben” megfelelőnek látszott, és a külső óvóhelyekre való szállítás lehetőségét akkor egyik intézmény sem vetette fel. Fitz József a Széchényi Könyvtár főigazgatója viszont arra hivatkozva, hogy „légoltalmi intézkedéseik védőeszközök híján nem kielégítőek”, még öt darab páncélszekrényt és az óvóhelyeken penészesedni kezdő homokzsákok helyett 113 darab vasból készült ablak és 5 darab ugyancsak vasból készült ajtóablát igényelt összesen 141 700 pengő értékben.¹¹⁹ Nagyon valószínű, hogy e tetemes kiadás elkerülése érdekében realizálódott elsőként épp a Széchényi Könyvtár esetében a vidéki óvóhelyen való elhelyezés gondolata, noha Fitz azok közé az intézményvezetők közé tartozott, akik gyűjteményeik védelmét saját épületükön belül szerették volna megoldani. Nem véletlen, hogy Fitz volt az, aki a Nemzeti Múzeum légoltalmi vezetőjének, Nemerényi Jánosnak írt beszámolójában azt állította, hogy az 1942. szeptember 12-ei tanácsülés kimondta volna a gyűjtemények külső óvóhelyekre való szállításának tilalmát.¹²⁰

1943. április 14-én a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltári Szaktanácsának ülésén Jánossy Dénes beszámolt arról, hogy Nemerényi mint légoltalmi vezető óvóhelyeik ablakainak téglával, illetve cementtel való elzárását javasolta, az iratok elcsomagolásához ládákat ígért, emellett ismételten felvetette külső óvóhely igénybevételének lehetőségét. Az óvóhely ablakai viszont azóta sincsenek becementezve, a ládák nem érkeztek meg, s ő maga hiába vette fel a kapcsolatot a VKM-en keresztül Horthy Miklós kabinetirodájának főnökével annak érdekében, hogy a Levéltár iratainak egy részét a Vár alatti óvóhelyrendszerbe menekíthesse, nem kapott tőlük segítséget.¹²¹ A Vár alatti „Kis törzs” elnevezésű óvóhelyre végül csak a Széchényi Könyvtár és az Akadémiai Könyvtár anyagainak egy része került,¹²² Jánossy pedig 1943 augusztusában a Hadügyminisztérium mérnökeivel vizsgálta meg az Országos Levéltár épületét, nyilván többek között azért is, hogy a megoldhatatlan helyzetben

¹¹⁹ OSZK Irattár 43/1943. Az Orsz. Széchényi Könyvtárban foganatosítandó légoltalmi intézkedések költségei.

¹²⁰ OSZK Irattár 25/1943.

¹²¹ MNL OL K 726 56. cs. 149/1943.

¹²² *Németh Mária*: Az Országos Széchényi Könyvtár i. m. 304–305.; Jelentés a háborús károkról. Jegyzőkönyv az Igazgató Tanács által kiküldött bizottságnak 1948. június 28-án tartott üléséről. Akadémiai Értesítő 56. (1948) 481. füzet 74.

ránehezhető szakmai felelősséget másokkal is megoszthassa.¹²³ A Nemzeti Múzeum kötelékébe tartozó intézményeknek a VKM számára 1944 februárjában kitöltött, a légmentesítésre szolgáló adatszolgáltató íveiből¹²⁴ az is kiderül, hogy Jánossy a VKM államtitkárával, Stolpa Józseffel abban állapodott meg, hogy az Országos Levéltár „mint nagytömegű iratanyagai miatt a fővároshoz kötött intézmény” nem mozdul el Budapestről.

A kitöltött adatszolgáltató ívek szerint a Természettudományi Múzeum főigazgatója, Pongrácz Sándor többek között Andreánszky Gábor osztályigazgató alsópetényi birtokán kívánta gyűjteményeik egy részét elhelyezni, és emellett több más budapesti és vidéki helyszínen katonai mentesítést kérte arra hivatkozva, hogy az ingatlanok a múzeum értékeinek befogadásával alkalmatlanokká válnak a katonai beszállásokra. A harci események következtében a széttelepített gyűjtemények egy része megsemmisült, Tasnády Kubacska András pedig a háború után azt állította, hogy a főigazgató e döntéseiről nem tájékoztatta a Nemzeti Múzeum Tanácsát.¹²⁵

A Széchényi Könyvtár az 1943. április 28-án Veszprémben szállított 60, és a 1943. június 12-én a Vár alatti „Kis törzs” óvóhelyre került 9 ládáján túl a Nemzeti Múzeum lengyeli birtokára kívánta menekíteni a Hírlaptár teljes anyagát is. A VKM azonban saját közalapítványi ügyosztálya számára ugyancsak Lengyel község egyes épületeit utalta ki, mire Fitz kijelentette, hogy magánházakhoz nem viszik a gyűjteményt, és csak abban az esetben költözhetnek, ha a lengyeli kastélyt a maguk számára teljes egészében igénybe vehetik. Miután a főigazgató erre semmilyen biztosítékot nem kapott, és a VKM a költözéshez sem csomagolóanyagot, sem teherautókat, sem rakodószemélyzetet nem biztosított, letett a tervről, és a Hírlaptár biztonságba helyezését saját épületén belül igyekezett megoldani.¹²⁶ A lengyeli kastélyban később a szovjet hadsereg katonai kórházat rendezett be, és nem nehéz elképzelni, milyen sors várt volna a Hírlaptárra, ha odakerül.¹²⁷

A Néprajzi Múzeum ugyancsak 625 ládát szeretett volna a Tihanyi Biológiai Intézetbe szállítani, de a múzeum gyűjteményeinek nagy szerencséjére ebből a tervből sem valósult meg semmi, és a becsomagolt értékeket tartalmazó ládák részben saját épületük óvóhelyén, részben a Nemzeti Múzeum központi

¹²³ MNL OL K 726 56. cs. 283/1943.

¹²⁴ MNL OL K 855 1. d. 4/1944.

¹²⁵ MNL OL K 726 59. cs. 56/1945. Tasnády Kubacska András beszámolója a Természettudományi Múzeum vidéki óvóhelyekre szállított gyűjteményeiről.

¹²⁶ MNL OL K 855 1. d. 5/1944.; OSZK Irattár 5/1944. Napló a Hírlaptár biztonságba helyezett anyagáról.

¹²⁷ MNL OL K 726 59. cs. 74/1945. Tóth Ferenc közalapítványi főfelügyelő beszámolója a Magyar Nemzeti Múzeum gróf Apponyi Sándor Alapítványi Uradalmának állapotáról. Lengyel, 1945. márc. 26.

épületében átvészelték az ostromot.¹²⁸ A Történeti Múzeum az 1943. június 12-én a Vár alatti „Kis törzs óvóhelyre” szállított 19 ládáján túl nem kívánt több szállítást lebonyolítani, sőt az abban az időben szervezetenként hozzá tartozó Iparművészeti Múzeummal kapcsolatban is azt az információt adta a VKM-nek, hogy értékes gyűjteményei szakszerűen elcsomagolva biztonságos elhelyezést nyertek saját óvóhelyeiken, illetve a Nemzeti Múzeum központi épületében. A Szépművészeti Múzeum főigazgatója, Csánky Dénes is úgy ítélte meg, hogy az 1943. április 28-án a veszprémi óvóhelyre került, 618 műtárgyat tartalmazó négy ládán túl nincs szükség további menekítésekre, gyűjteményeik a múzeum bombabiztos tárgyi óvóhelyén és az alagsorban létesített óvóhelyen biztonságban vannak.

Miután a háborús helyzet alakulásával 1944 őszétől már nemcsak a bombatámadásoktól, hanem a budapesti és vidéki óvóhelyeken elhelyezett gyűjtemények és műtárgyak elrablásától is tartani lehetett, intézkedések történtek a visszaszállításokra. A budapesti óvóhelyek esetében ez nem is jelentett gondot, ám a vidéken elhelyezett gyűjteményekkel kapcsolatban a szállítási nehézségek mellett a többszörös döntéshozói jogkörből adódó véleménykülönbségek is nehézségeket okoztak, ennek következtében a gyűjtemény- és műtárgymentés két egymástól homlokegyenest eltérő irányt vett.¹²⁹ Csánky Dénes, aki főigazgatói pozícióját kizárólag Hóman Bálintnak köszönhette és e pozíciójánál fogva a Nemzeti Múzeum Tanácsának is tagja volt, 1944 novemberében mint a nyilas kultuszminisztérium művészeti ügyosztályának vezetője¹³⁰ a Tanács jóváhagyása nélkül a Szépművészeti Múzeum épületéből elszállíttatott több teherautónyi műtárgyat.¹³¹ Miután a Tanács alelnökének, Pasteiner Ivánnak a szállítással kapcsolatos érdeklődésére nem volt hajlandó felvilágosítást adni, Pasteiner az

¹²⁸ MNL OL K 726 59. cs. 23/1945. Domanovszky György beszámolója a Néprajzi Múzeum állapotáról, 1945. márc. 13.; *Vajda László*: Néprajzi Múzeum. Magyar Művészet 15. (1948) 106.

¹²⁹ MNL OL K 726 59. cs. 325/1944. A királyi palotában letétben őrzött Mátyás király serleg viszsza szállítása a Magyar Nemzeti Múzeumba, 1944. nov. 6.; Uo. 371/a/1944. A Budapestről vidékre menekített anyagok sorsa, 1944. dec. 21.; OSZK Irattár 109/1943. Fitz József levele a Központi Szállítások Tekintetes Parancsnokságához. 1944. október 24.; Jelentés a háborús károkról. Jegyzőkönyv az Igazgató Tanács által kiküldött bizottságnak 1948. június 28-án tartott üléséről. i. m. 74.; *Jánossy Dénes*: Budapest ostroma és az Országos Levéltár. Levéltári Közlemények 24. (1946) 1–2.

¹³⁰ Csánky Dénes 1944. május 24-e óta mint a zsidók zár alá vett műtárgyainak számbavételére és megőrzésére kinevezett kormánybiztos ugyancsak a VKM felügyelete alá tartozott. A m. kir. minisztérium 1944. évi 1.830. M. E. számú rendelete, a zsidók zár alá vett műtárgyainak számbavételéről és megőrzéséről. 1944. máj. 22. Rendeletek Tára. Bp. 1944. 798.

¹³¹ MNL OL K 726 59. cs. 23/1945. Oroszlán Zoltán beszámolója a Szépművészeti Múzeum épületének és gyűjteményeinek állapotáról, valamint Csánky Dénes tevékenységéről, 1945. febr. 27. Csánky Dénes Balázs Piri László közreműködésével a Régi Képtár festményeinek egy részét szállíttatta Pannonhalmára. Emellett a Szépművészeti Múzeumban őrzött zsidó tulajdonú bútorok egy részével rendeztette be a felsőbalogi (most Vyšný Blh) Coburg-kastély saját családi nyaralójának szánt néhány termét.

ismeretlen helyre szállított ismeretlen műtárgyakért felelősséget nem vállalva azonnali hatállyal lemondott.¹³² Attól a pillanattól a Budapestről november végén eltávozott Hóman és a lemondott Pasteiner helyett Jánossy Dénes, az Országos Levéltár főigazgatója egy személyben viselte helyettesként az elnöki és alelnöki posztokat, és az azzal járó felelősséget is, miközben a nyilas kormányral Szombathelyre menekült Csánky táviratokban küldött utasításokkal próbálta meg továbbra is kézben tartani a gyűjtemény és műtárgymentések irányítását.¹³³ 1944 decemberében azonban Szombathelyről már csak pseudo-intézkedéseket lehetett tenni, Jánossy pedig az ostrom megkezdésekor Budán rekedt, ezért a pesti intézmények védelmének koordinálását Tasnádi Kubacska András és Fettich Nándor vette át, akit Hóman már korábban megbízott a vidéken tartózkodó Zichy főigazgató helyettesítésével.¹³⁴

A későbbi történések egyértelműen bebizonyították, hogy a Nemzeti Múzeum kötelékébe tartozó intézmények gyűjteményei még az ostrom viszonyosságai és a különböző rablási kísérletek ellenére is saját épületeiken belül voltak a legnagyobb biztonságban, ám ez az elhelyezés minden bizonnyal sokkal tervszerűbb és eredményesebb lehetett volna a Gyűjteményegyetem, illetve annak jogutódja, a Magyar Nemzeti Múzeum elnöki, illetve a vallás- és közoktatásügyi miniszteri jogkör feloldhatatlan ellentmondásai nélkül.¹³⁵ A keleti országrész közgyűjteményeinek biztonságba helyezésével kapcsolatban e kettőség ugyancsak fennállt. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1944. április 1-jén kelt 66.492/1944. IV. 3. sz. rendelete értelmében e közgyűjteményeknek

¹³² MNL OL K 726 59. cs. 352/1944. Pasteiner Iván megbízása Tasnádi Kubacska Andrásnak tájékoztatás kérésére, 1944. nov. 25.; Uo. 373/1944. Pasteiner Iván lemondása, 1944. nov. 27.

¹³³ MNL OL K 726. 59. cs. 286/1944. Hóman Bálint helyettesi megbízása Jánossy Dénes számára, 1944. okt. 11.; OSZK Irattár 206/1944.; MNL OL K 726. 59. cs. 371/a/1944. Csánky Dénes 1944 decemberében Szombathelyről miniszteri osztályfőnök aláírással küldött táviratai.

¹³⁴ MNL OL K 726 59. cs. 292/1944. Hóman Bálint helyettesi megbízása Fettich Nándor számára; Uo. 8/1945. Tasnádi Kubacska András és Fettich Nándor jelentései a Magyar Nemzeti Múzeum épületének és gyűjteményeinek állapotáról, 1945. febr. 16. és 17.; Uo. 23/1945. Oroszlán Zoltán beszámolója a Szépművészeti Múzeum épületének és gyűjteményeinek állapotáról, 1945. márc. 14.; Fettich Nándor ostromnaplója 1945. január 16. – február 19. Bp. 2000.

¹³⁵ A félreértések, illetve a téves interpretációk elkerülése érdekében a gyűjtemény- és műtárgymentésekkel kapcsolatos történések pontos rekonstrukciójához szükség van az intézmények irattárai, illetve egyes személyek későbbi visszaemlékezései mellett a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa vonatkozó aktáinak áttekintésére is. Lásd például Csánky Dénes szakmai megítélésével kapcsolatban Mrávik László rendkívül subjektív hangú és forrásfelhasználású tanulmányait *Mrávik László: Őrzők a strázsán – Közgyűjtemények, jogszabályok, esetek. Mozgó Világ 27. (2001) 6. sz. 53–54.; Uő: A Holokauszt hosszú árnyéka I–III. Art Magazin 2. (2004) 1. sz. 4–13., Art Magazin 2. (2004) 2. sz. 4–13. és Art Magazin 2. (2004) 3. sz. 8–12. Illetve az ő nyomán Farkas Kornél: Műtárgymozgások 1938–1945. Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum a második világháborúban. Századok Füzetek 5. Bp. 2009. 59–104.; Uő: Műtárgymozgások 1945–1949. II. Századok 151. (2017) 1. sz. 147–188.; Keresztes Csaba: Műkincsek ebek harmincadján. ArchivNet 15. (2015) 1. sz. (<https://bit.ly/2IXJ8b9>, letöltés 2019. ápr. 3.)*

előkészületeket kellett tenniük a menekítés érdekében, a Nemzeti Múzeum közelébe tartozó Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége viszont a helyben maradásukra adott utasítást.¹³⁶

Az új törvényi szabályozás nem oldotta meg az Országos Levéltár és a Múzeumi Levéltár által őrzött gyűjtemények egyesítésének kérdéseit sem, és ezt a szakmai tisztázatlanságot tovább bonyolította a régóta esedékes Levéltári Törvény¹³⁷ tető alá hozatalának elmaradása is, melynek megszületését Hóman személyesen akadályozta meg.¹³⁸ Hóman a két levéltár jogi egyesítése ellenére továbbra is ragaszkodott a Múzeumi Levéltár gyűjteményeinek külön kezeléséhez,¹³⁹ illetve ahhoz az 1929-ben Csánki Dezsőnek kifejtett álláspontjához, mely szerint „amennyiben valamikor a két levéltár középkori anyagának egyesítése kívánatosnak látszanék, ez csak az Országos Levéltár újabban létesített Diplomatiikai Osztályának a Magyar Nemzeti Múzeum történetileg kialakult középkori irányú levéltárába való beolvasztásával történhetnék meg, ha az 1922: XIX. 3. §. 5. pontjának rendelkezéseit és a nemzeti hagyományt is szem előtt tartjuk”.¹⁴⁰ Mivel azonban Hóman elképzelése a levéltárosok véleménye szerint szakmailag retrográd lépés lett volna, melyet nem helyeselhetek, de szembe menni nem mertek vele, a következő tíz évben a vásárlás vagy ajándékozás útján szerzett okleveleket aktáikkal együtt a Múzeumi Levéltár

¹³⁶ MNL OL K 726. 59. cs. 30/1945. Dr. Vargha László: A Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége 1944. évi működéséről szóló jelentése, 1945. márc. 14.

¹³⁷ *Balázs Péter*: Teleki Pál miniszterelnök kezdeményezése 1939-ben a magánlevéltárak helyzetének rendezésére. Dokumentumok az 1947. évi XXI. tc. előkészítésének történetéhez. Levéltári Szemle 40. (1990) 3. sz. 52–65.; *Uő*: A levéltárügy rendezéséről szóló 1947. évi XXI. tc. útja Sopron vármegye 1935. évi kezdeményezésétől az 1947. évi kihirdetésig. Levéltári Közlemények 64. (1993) 1–2. sz. 39–75.

¹³⁸ „Levéltári vonalon ez a törvény teljes szakítást jelentene az önkormányzat és a testületi felelősség elvével, eltávolodást a tudományos érdekű gyűjteménypolitikai koncepciótól, visszafejlődést az 1922 óta céltudatosan kiküszöbölt bürokratikus igazgatás felé, és útját nyitná ugyane változásoknak a többi közgyűjtemények igazgatásának keretében is. E feltevés nem rémlátás, mert a tervezet megjelenésével egyidejűleg komoly hivatali tényezők részéről hasonló önkormányzat ellenes törekvések merültek fel. [...] A törvényjavaslat-tervezettel szemben a Magyar Nemzeti Múzeum önkormányzata élén elfoglalt tisztekből kifolyólag szükségképpen fel kell szavamat emelnem. De különösképpen kötelességemmel teszi a tiltakozást az önkormányzat jogait sértő rendelkezésekkel szemben az annak idején közreműködéssel kidolgozott, majd általam továbbfejlesztett koncepció helyességéről vallott megingathatatlan meggyőződésém.” MNL OL K 726 57. cs. 48/1944. Hóman Bálint: Megjegyzések a levéltárakról szóló törvény tervezetéről, 1944. február 13. „Mivel az önkormányzat kérdésében elvi alapon nyugvó álláspontom végleges és megmásíthatatlan, a javaslat módosításáról tárgyalnunk mindaddig céltalan, amíg a miniszter úr végső elhatározását e tekintetben nem ismerem.” Hóman Bálint levele Jánossy Dénesnek, 1944. febr. 13. Uo.

¹³⁹ „A 3. §-hoz: Az Országos Levéltárnak kormányhatósági és múzeumi levéltári tagolását szükségessé teszi a két gyűjtemény történelmi kialakulása és anyaguk eltérő volta.” *Hóman Bálint*: Indoklás a Magyar Nemzeti Múzeumról szóló törvényjavaslatához. 1934. márc. 2. Az 1931. évi július hó 18-ára összehívott Országgyűlés Képviselőházának irományai. 9. kötet. Bp. 1934. 361.

¹⁴⁰ MNL OL Y 1 1307/1929. Hóman Bálint levele Csánki Dezsőhöz, 1929. nov. 16.

raktártermében helyezték el, amelyet attól fogva egymás között „temetőnek” neveztek.¹⁴¹ Az a tény, hogy 1934 és 1944 között helyhiány vagy az állagbeosztás bizonytalanságai miatt a beérkezett iratok és oklevelek egy része a Múzeumi Levéltár raktártermének „temetőjébe” került, tulajdonképpen megpecsételte a sorsukat. Az Országos Levéltárnak ugyanis nem voltak pinchelyiségei, s az iratmentések idején az alagsori két megerősített raktárteremben elsősorban csak a magyar történetírás szempontjából pótolhatatlan okleveleket és iratokat helyezhették el. Számos irat és oklevél – más lehetséges megoldás híján – maradt vagy került be éppen akkor a III. emeleti raktárterembe, s vált ott a lángok martalékává.¹⁴²

Miután Klebelsberg annak ellenére erőszakolta ki a két levéltár „helyrajzi egyesítését”, hogy a Múzeumi Levéltár iratainak megszerzéséhez szükséges jogi egyesítésre nem volt lehetősége, mind a két intézményt kényszerpályára állította. Az Országos Levéltár – ezt Csánki Dezső nem véletlenül nehezményezte – a számára szakmailag oly fontos iratok és oklevelek megszerzése helyett a Hadtörténelmi Levéltár mellé még egy „albérlő” intézményt kapott, amely a III. emeleti nagy raktárterem elfoglalásával a következő tíz évben egyértelműen akadályozta saját állagai rendezésének és megfelelő elhelyezésének munkájában.¹⁴³ Hómanban pedig a döntés nyomán olyan szakmai averziók támadtak az Országos Levéltárral szemben, melyeket Klebelsberg pozícióinak elfoglalását követően sem tudott többé magában leküzdeni. A sors különös iróniája, hogy az általa oly szívósan védelmezett Múzeumi Levéltár egy része sok ezer pótolhatatlan irat és oklevél társaságában többek között e hatalmi és presztízssokkal motivált szakmai tisztázatlanság következtében semmisült meg az ostrom idején.

¹⁴¹ *Borsa Iván*: A Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Levéltára I. A gyűjtemény kialakulása. Levéltári Közlemények 40. (1969) 2. sz. 304–308.; *Uő*: A Magyar Országos Levéltár Mohács előtti gyűjteményei 1888–1982. Levéltári Közlemények 53. (1982) 1. sz. 5–6.; *Bakács I.*: A Magyar Országos Levéltár és a Magyar Nemzeti Múzeumi Levéltár i. m. 320.; *Bakács István*: A Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárának története az Országos Levéltár keretében 1934–1945. Levéltári Közlemények 43. (1972) 1. sz. 33–84., 48.

¹⁴² *Jánosy D.*: Budapest ostroma i. m. 2–3.; *Bakács I.*: A Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárának i. m. 47–49., 68–74.

¹⁴³ *Sinkovics István*: Az Országos Levéltár 1940–1946-ban. Levéltári Közlemények 24. (1946) 332–333.

DIFFERENCES BETWEEN THE CONCEPTS OF PUBLIC COLLECTIONS
AS INTERPRETED BY KUNO KLEBELSBERG AND BÁLINT HÓMAN AND
REFLECTED VIA THE UNIFICATION OF THE ARCHIVE
OF THE HUNGARIAN NATIONAL MUSEUM
AND THE HUNGARIAN NATIONAL ARCHIVES

By Orsolya Büky

SUMMARY

The organisation and functioning of the Hungarian National Collection (Országos Magyar Gyűjteményegyetem), established by Kuno Klebelsberg by act XIX/1922, and of the Hungarian National Museum, as bought to life by Act VIII/1934 according to the conception of Bálint Hóman, have already been explored in several studies. Based on the texts of the acts themselves, and the official statements of Klebelsberg and Hóman, these studies, however, treated the history of the two important cultural and scientific umbrella organisations in a fairly didactic way, leaving the real circumstances in obscurity. Based not only on the documents of the institutions concerned, but also on semi-official and private correspondence which permit the reconstruction of personal networks, the present paper aims to offer a more nuanced assessment of Klebelsberg's plans for the restructuring of the public collections of Budapest, and of the divergent professional ideas of Bálint Hóman.